

ОЛГА САВИЋ

ОПАДАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНОГ СТАНОВНИШТВА НЕКИХ НАСЕЉА У ОКОЛИНИ ЛЕСКОВЦА

Налазимо се у периоду када је наше село подложно великим променама под утицајем развоја индустрије, саобраћаја и све већег пораста градског становништва. Ове промене се најјасније могу запазити посматрањем развоја обрадиве површине нашег села и промена у структури његовог становништва.

Лесковац, са 33.941 становником, је највећи град овог дела Србије после Ниша, а четврти по величини у ужој Србији (после Београда, Ниша и Крагујевца). Због тога је врло интересантно да се разматра на који се начин манифестују његови утицаји у околним насељима и како се мења структура становништва тих насеља: да ли опада њихово пољопривредно становништво, како опада и из којих разлога.

Да би се ове промене што јасније сагледале узмеће се у обзир насеља на 5, 10, 15, 20 и 25 км удаљености, и то на свим важнијим саобраћајницама које се од Лесковца зракасто разилазе.¹

Од насеља дуж пута и пруге Лесковац—Ниш узета су села: Винарце (4,5 км), Печењевце (12 км), Липовица (16 км), Брестовац (19 км) и Орљане (28 км).

Дуж пута и пруге који воде долином Јужне Мораве према Врању и Скопљу узета су у обзир насеља: Горњи Буниброд (8 км), Велика Грабовница (10 км), Ореовица (16 км), Личин Дол (25 км) и Предејане (26 км).²

Централна моравска магистрала није једини правац којим утицаји Лесковца продиру у околну област. Бочне долине Власине, Ветернице, Јабланице, као и путеви који воде овим долинама, омогућују да се урбанизација и деаграризација насеља врши и у овим правцима. Тако су као пример за долину Ветернице узета насеља Велико Трњане (8 км), Стројковце (10 км), Вучје (17 км), Горина (19 км) и Вина (21 км).

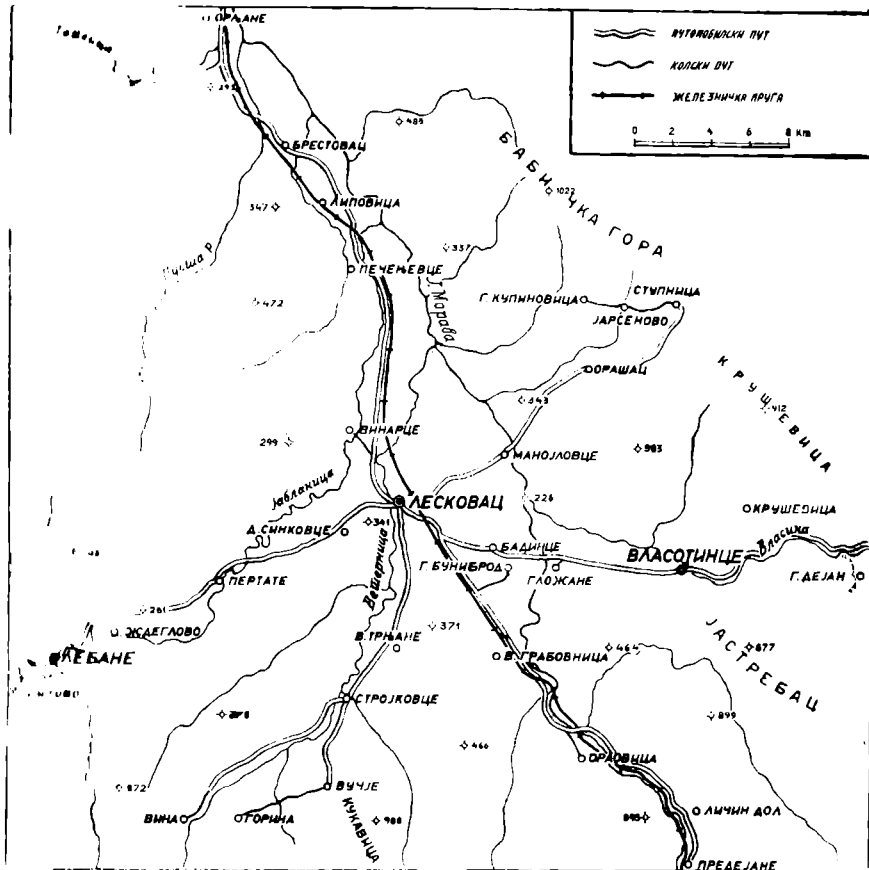
У долини Јабланице посматраће се Доње Синковце (3 км), Пертаје (10 км), Ждеглово (17 км), Лебане (21 км) и Шилово (26 км). Нај-

¹ Познато је да у стварности насеља нису идеално распоређена на сваких пет километра. Зато су узета у обзир насеља чија је удаљеност најприближнија поменутиим растојањима.

² Личин Дол лежи изван овог друма на странама Грделичке клисуре. Дужина друма од Лесковца до места где се одваја сеоски пут за ово насеље је око 20 км.

зад, на правцу који од Лесковца води преко Мораве ка Власини и даље њом узводно издиже се су насеља: Бадинце (6 км), Гложане (10 км), Власотиње (16 км). Крушевица (24 км) и Дејан (27 км).³

Поред насеља која леже на овим важнијим саобраћајницама, узета су за пример и нека на Бабичкој гори, која на истоку одваја Лесковачку котлину од Запања. Овде нема добрих комуникација. Обичан сеоски пут пењује ова насеља са Лесковцем, односно са главном железничком и друмском магистралом која води долином Јужне Мораве. Ту су одабрана: Манојловице (7 км), Орашац (13 км) и Ступница (19 км), која леже дуж тог пута, и два оближња насеља изван овог пута: Горња Купиновица (16 км) и Јарсеново (17 км). На овом правцу нису узета у обзир насеља преко 20 км, јер се она налазе на источним падинама Бабичке горе, у Запању, и многа више гравитирају ка Нишу.

Ск. 1. — Лесковачка котлина

³ Тамо где дуж друмова нема насеља, узета су у обзир насеља која леже најближе друму на већ поменутиим одстојањима. Ово је нарочито случај са насељем у Власини.

Истовремено треба истаћи да већина ових насеља, поред тога што је добрим путевима повезана са Лесковцем (што им омогућује и лак транспорт производа), пружа могућност свом становништву да се користи неком од аутобуских линија које саобраћају из Лесковца у свим наведеним правцима. Насеља дуж јужноморавске магистрале су повезана са Лесковцем и железничком пругом. И насеља која леже на Бабичкој гори су повременим, сезонским аутобуским линијама повезана са градом (Манојловце, Орашац). Само најудаљенија насеља Бабичке горе, као и насеља узводно од Власотинца, су нешто слабије везана за град, јер на Бабичкој гори нема доброг пута којим би се стално обављао саобраћај, а пут долином Власине је неподесан у зимским месецима.

Пошто је већина ових насеља у сталним и добрим везама са градом, свакако да је Лесковац вршио извесне утицаје на њих. Он је још одавно градско средиште, чувена трговачка и занатска чаршија и место где се међу првима у Србији појавила индустрија. Као такав, могао је утицати на промене у привреди и становништву ових села. Лежећи на главној балканској магистрали, Лесковац је и сам био изложен сталним променама: прво под утицајима југа у доба турске империје, а после — утицајима са севера, јер је моравском долином почео да струји нови живот по ослобођењу Србије од Турака.

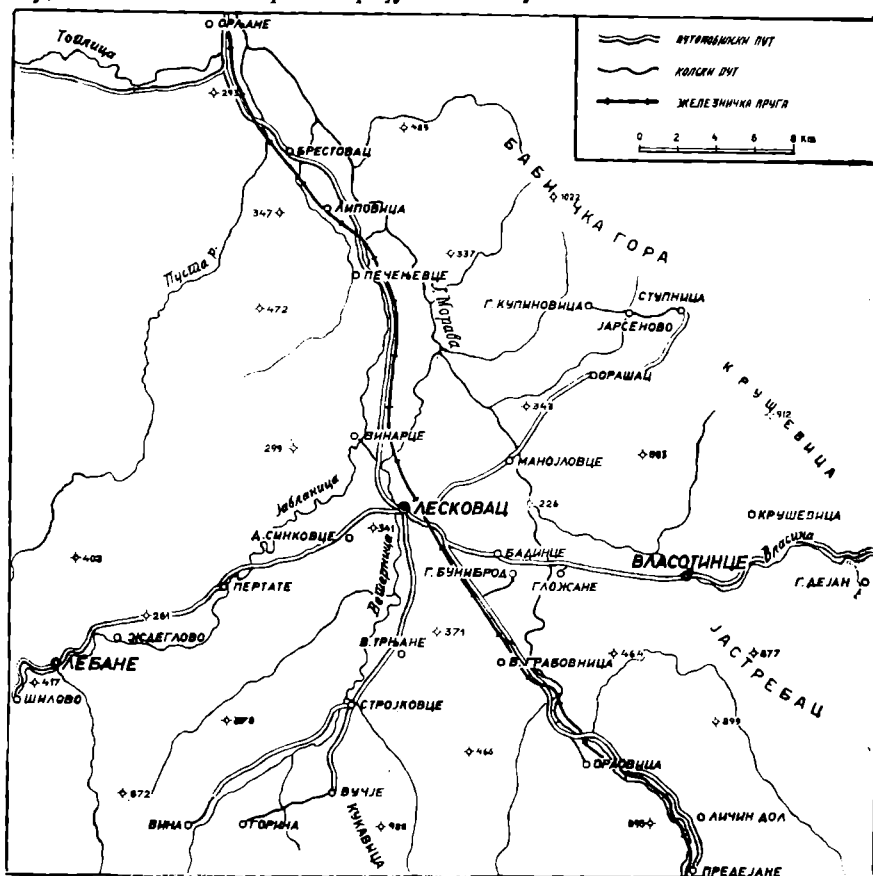
Променама је највише био изложен сам град. Његова трговинско-занатска чаршија је постепено сви више добијала индустријске карактеристике, док он коначно није постао индустријски најразвијенији град после Ниша у овом делу Србије. На основу података о занимању становништва из 1953. је *Д. Вогелник* уврстио Лесковац у типично занатски град, оријентисан ка прерађивачкој индустрији (1, с. 270, 273 и 283).

Упоредо са развојем града мењала се и његова околина; мењала се величина околних насеља, њихов начин живота и привреде и њихово становништво. Прве одређеније податке о величини ових насеља дао је *Ј. Хан* и њих износи *С. Димитријевић* у „Грађи за проучавање Лесковца“ (2, с. 70—71). Ту нема података о свим поменутих насељима, већ само о неким од њих. Тако је забележено да је село Шилово (Schilova) имало 1858. само 25 кућа, Лебане 30 кућа, Пертате (Pertat) 40 кућа, Горње Синковце (Ober Tschinkofze) 4 куће, Доње Синковце (Unter Tschinkofze) 8 кућа, Винарце (Winartze) 40 кућа, Печењевце (Petschenefze) 80 кућа, Стројковце (Straikofze) ?, Горина 20 кућа, Вучје (Wutsche) 80 кућа, Манојловце (Manjatiofze) 25 кућа, Буниброд 40 кућа, Липовица 40 кућа, Велика и Мала Грабовница 40 кућа и Предејане (Predejane) 30 кућа.

Хан не даје податке о структури становништва по занимању; стога његови подаци не могу да послуже као основа од које би се пошло ради утврђивања промена до којих је дошло касније. Ипак, они показују какав је био спољни изглед и величина ових насеља у оно нестабилно време и указују на то да су промене у структури становништва под дејством Лесковца дошле до изражаја тек после ослобођења од Турака, када је постала чвршћа општа стабилност становништва и пољопривредне производње. На општу нестабилност становништва тог периода и стална кретања из околине Лесковца према другим крајевима Србије указују и све студије о становништву објављене од *Ј.*

зад, на правцу који од Лесковца води преко Мораве ка Власини и даље њом узводно издвојена су насеља: Бадинце (6 км), Гложане (10 км), Власотинце (16 км), Крушевица (24 км) и Дејан (27 км).³

Поред насеља која леже на овим важнијим саобраћајницама, узета су за пример и нека на Бабичкој гори, која на истоку одваја Лесковачку котлину од Запаља. Овде нема добрих комуникација. Обичан сеоски пут везује ова насеља са Лесковцем, односно са главном железничком и друмском магистралом која води долином Јужне Мораве. Ту су одабрана: Манојловце (7 км), Орашац (13 км) и Ступница (19 км), која леже дуж тог пута, и два оближња насеља изван овог пута: Горња Купиновица (16 км) и Јарсеново (17 км). На овом правцу нису узета у обзир насеља преко 25 км, јер се она налазе на источним падинама Бабичке горе, у Запаљању, и много више гравитирају ка Нишу.

Ск. 1. — Лесковачка котлина

³ Тамо где дуж друмова нема насеља, узета су у обзир насеља која леже најближе друму на већ поменутиим одстојањима. Ово је нарочито случај код села у Власини.

Истовремено треба истаћи да већина ових насеља, поред тога што је добрим путевима повезана са Лесковцем (што им омогућује и лак транспорт производа), пружа могућност свом становништву да се користи неком од аутобуских линија које саобраћају из Лесковца у свим наведеним правцима. Насеља дуж јужноморавске магистрале су повезана са Лесковцем и железничком пругом. И насеља која леже на Бабичкој гори су повременим, сезонским аутобуским линијама повезана са градом (Манојловце, Орашац). Само најудаљенија насеља Бабичке горе, као и насеља узводно од Власотинца, су нешто слабије везана за град, јер на Бабичкој гори нема доброг пута којим би се стално обављао саобраћај, а пут долином Власине је неподесан у зимским месецима.

Пошто је већина ових насеља у сталним и добрим везама са градом, свакако да је Лесковац вршио извесне утицаје на њих. Он је још одавно градско средиште, чувена трговачка и занатска чаршија и место где се међу првима у Србији појавила индустрија. Као такав, могао је утицати на промене у привреди и становништву ових села. Лежећи на главној балканској магистрали, Лесковац је и сам био изложен сталним променама: прво под утицајима југа у доба турске империје, а после — утицајима са севера, јер је моравском долином почео да струји нови живот по ослобођењу Србије од Турака.

Променама је највише био изложен сам град. Његова трговинско-занатска чаршија је постепено сви више добијала индустријске карактеристике, док он коначно није постао индустријски најразвијенији град после Ниша у овом делу Србије. На основу података о занимању становништва из 1953. је *Д. Вогелник* уврстио Лесковац у типично занатски град, оријентисан ка прерађивачкој индустрији (1, с. 270, 273 и 283).

Упоредо са развојем града мењала се и његова околина; мењала се величина околних насеља, њихов начин живота и привреде и њихово становништво. Прве одређеније податке о величини ових насеља дао је *Ј. Хан* и њих износи *С. Димитријевић* у „Грађи за проучавање Лесковца“ (2, с. 70—71). Ту нема података о свим поменутих насељима, већ само о неким од њих. Тако је забележено да је село Шилово (Schilova) имало 1858. само 25 кућа, Лебане 30 кућа, Пертате (Pertat) 40 кућа, Горње Синковце (Ober Tschinkofze) 4 куће, Доње Синковце (Unter Tschinkofze) 8 кућа, Винарце (Winartze) 40 кућа, Печењевце (Petschenefze) 80 кућа, Стројковце (Straikofze) ?, Горина 20 кућа, Вучје (Wutsche) 80 кућа, Манојловце (Manjatiofze) 25 кућа, Буниброд 40 кућа, Липовица 40 кућа, Велика и Мала Грабовница 40 кућа и Предејане (Predejane) 30 кућа.

Хан не даје податке о структури становништва по занимању; стога његови подаци не могу да послуже као основа од које би се пошло ради утврђивања промена до којих је дошло касније. Ипак, они показују какав је био спољни изглед и величина ових насеља у оно нестабилно време и указују на то да су промене у структури становништва под дејством Лесковца дошле до изражаја тек после ослобођења од Турака, када је постала чврстија општа стабилност становништва и пољопривредне производње. На општу нестабилност становништва тог периода и стална кретања из околине Лесковца према другим крајевима Србије указују и све студије о становништву објављене од *Ј.*

Цвијића па до данас.¹ Нарочито велика исељавања забележена су у доба првог устанка, затим непосредно пред ослобођење ових крајева, кад је на северу била слободна Србија, и најзад, одмах после ослобођења и повлачења Турака. Ово кретање становништва је било нарочито јако у насељима дуж цариградског друма. За илустрацију тога могу да послуже подаци које је В. Николић дала о насељима у Грделичкој клисури (3, с. 75—78). Из пописа у Врањском кајмакатуку за годину 1861. види се како су тада изгледали Предејане и Личин Дол.

Насеља	Број мушког становништва по узрасту и здравственом стању				Број беганих и батал домова	Укупно	
	големи	малки	стар батал	умрли		Мушко становништво	домова
Личин Дол	28	19	6	—	5	53	10
Предејане	59	40	16	—	3	115	21

Из насеља у Грделичкој клисури знатан део становништва је бежао у то време као што се види из примера Личиног Дола и Предејана. Ништа није било боље стање ни у другим насељима ове области. Једино су долине Ветернице и Јабланице имале нешто стабилније становништво, јер су лежале изван цариградског друма.

Ослобођењем од Турака почиње цела околина Лесковца да се развија и мења, као и села која су узета за пример. Иако су промене које су отада настале у овим селима много сложеније, ипак се оне најјасније могу уочити употребом разлика насталих у структури становништва ових насеља, зато што промена структуре становништва долази као последица свих измена у начину живота, производње, саобраћаја итд., до којих је дошло у овим насељима. Да би се разлике у структури становништва што боље сагледале користиле се први пописи после ослобођења од Турака као и подаци из последњих пописа вршених у овом крају после другог светског рата.

Први попис становништва обављен је непосредно после ослобођења ових крајева од Турака 1878. године. Он пружа податке само о броју породица и становника ових насеља. Следећи попис из 1884. није много

¹ О сеобама становништва из лесковачког краја као и о насељавању лесковачке околине после 1878. године има података у следећим објављеним студијама:

а) Ј. Цвијић: *Метанастаназичка кретања, Насеља књ. 12, Београд 1922.*
 б) Р. Т. Николић: *Крајиште и Власина, Насеља књ. VIII, Београд 1912.*

в) Р. Т. Николић: *Пољаница и Клисура, Насеља књ. III, Београд 1905.*

г) Д. Трајковић: *Становништво лесковачког краја од насељавања до 1941., Лесковачки зборник, Лесковац 1962.*

д) В. Николић: *Удео Лесковчана у етничкој композицији становништва Србије у 19. веку, Лесковачки зборник II, Лесковац 1962.*

ђ) Д. Борђевић: *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави, Српски етнографски зборник књ. LXX, Живот и обичаји народа књ. 31, Београд 1958.*

потпунији, мада указује још и на писменост становништва, као и на број странаца у наведеним насељима. Упоредње ова два пописа извршено је у табели 1, из које се јасно види да се ова немирна и несигурна област почела да стабилизује уласком у границе српске државе. Готово у свим насељима дошло је до повећања броја становника и породица, мада се само у 4 насеља види извесно опадање (Крушевица, Горњи Дејан, Манојловце и Вина).

Табела 1

Насеље	1878.		1884.				Разлика	
	Број		Број		Број		1878.—1884	
	поро- дица	станов- ника	поро- дица	станов- ника	писме- них	стра- наца	поро- дица	ста- нов.
Винарце	108	813	130	930	48	15	22	117
Печењевце	89	746	114	906	82	18	25	160
Липовица	68	521	75	567	8	11	7	46
Брестовац	87	706	94	762	10	—	7	56
Орљане	45	475	64	578	13	17	19	103
Горњи Буниброд	55	438	61	475	18	—	6	37
Велика Грабовница	97	631	108	745	—	—	11	114
Ореовица	183	1047	216	1140	41	4	33	93
Личин Дол	19	138	32	175	5	1	13	37
Предејане	54	365	73	422	10	32	19	57
Велико Трњане	69	438	71	449	—	—	2	11
Стројковце	85	540	91	588	—	—	6	48
Вучје	93	679	106	730	—	—	13	51
Горина	34	270	52	378	3	—	18	108
Вина	43	235	36	196	—	7	—7	—39
Доње Синковце	11	72	15	65	—	—	4	—7
Пертате	66	469	68	537	5	7	2	68
Ждеглово	21	168	25	196	2	15	4	28
Лебане	27	183	37	213	—	9	10	30
Шилово	37	321	38	336	—	10	1	15
Бадинце	17	146	19	179	1	—	2	33
Гложане	25	170	30	192	1	—	5	22
Власотинце	519	2626	712	3336	855	1	193	710
Крушевица ¹	188	1208	178	1140	31	1	—10	—68
Горњи Дејан	230	1600	137	922	14	—	—93	—678
Манојловце	57	360	51	352	2	—	—6	—8
Орашац	19	118	23	136	—	—	4	18
Горња Купиновица	18	116	20	141	—	—	2	25
Јарсеново	44	282	46	325	—	—	2	43
Ступница	47	347	62	434	1	7	5	87

Данас је број становника истих насеља далеко већи, као што показују последња три пописа чији су резултати приказани у табели 2. Из ње се види да је после пуних 88 година стање знатно измењено. Очигледно је повећање становништва у свим насељима у односу на 1878., односно 1884. годину. Међутим, ако се упореде последња три пописа, стање се нешто мења. Док се код већине насеља опажа непрекидан пораст станов-

¹ Код Горњег Дејана и Крушевице се опажа знатно опадање становништва. До тога је дошло због доста јаког исељавања њиховог печалбарског становништва. Из табеле које је објавила В. Николић често се као матични крај досељеника помињу Дејан и Власотинце. Ово последње се не односи само на варошцу него на територију целог среза (4, с. 32—34).

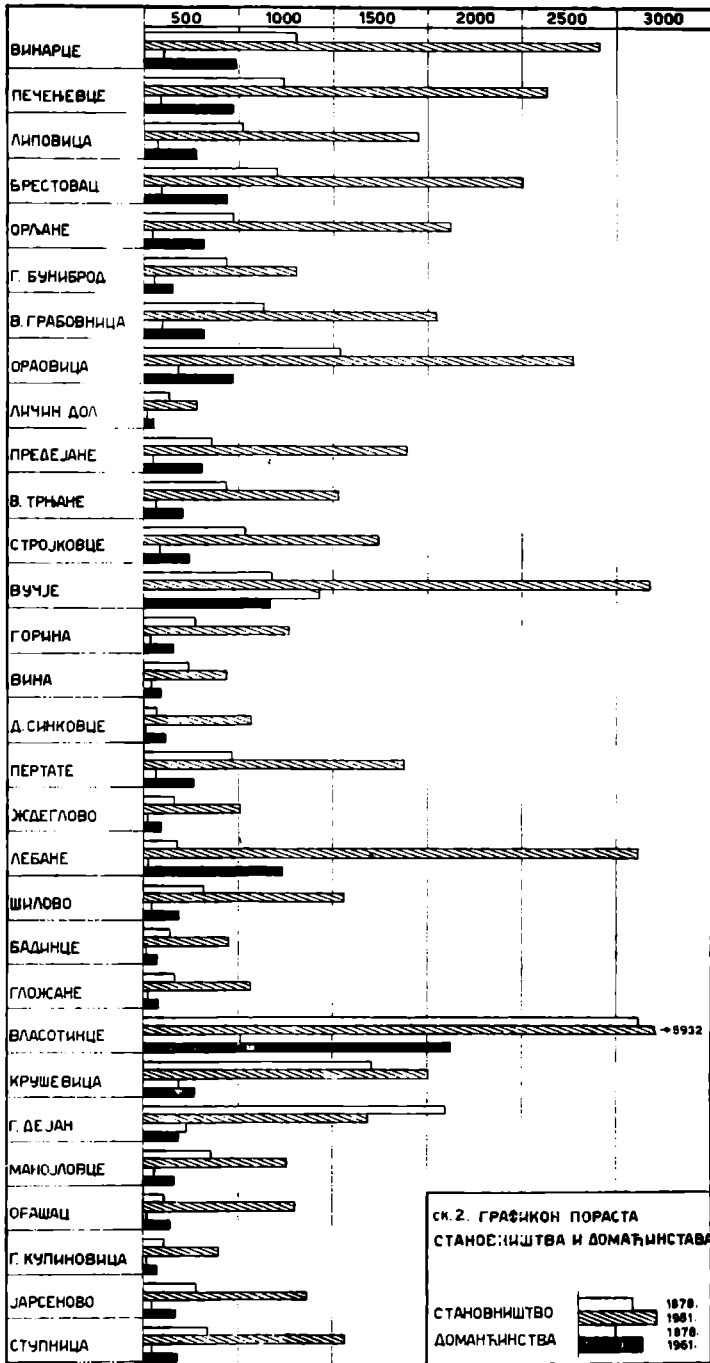
ништва и домаћинства од 1948. до 1961. године, дотле се код Личиног Дола, Јарсенова и Ступнице види извесно опадање. Код Личиног Дола, као и код других насеља Грделичке клисуре, узрок исељавања је веома јака ерозија у области Клисуре. Код Јарсенова и Ступнице који су веома удаљени од града и лоше повезани са њим до опадања долази због исељавања оних који добијају запослење у граду. Ако се упореде пописи од 1953. и 1961. год. примећује се опадање још код неких насеља. Тако је 1961. год. био смањен број становника у Крушевици за 45, Шилову за 41, Орашцу за 8 и у Горини за 3 лица. За разлику од ових насеља, код села Горњи Дејан заустављено је опадање броја становништва које се показало у попису од 1953. у односу на 1948. годину, јер је број становника поново порастао. Карактеристично је да се ово опадање изразило углавном код насеља која су доста удаљена од града (Лесковца), а чији атари леже делимично или у целини на падинама Крушевице, Кукавице или Бабичке горе.

Табела 2

Насеље	Становништво			Пораст	Домаћинства			Пораст
	1948.	1953.	1961.	1948/61.	1948.	1953.	1961.	1948/61.
Винарце	2179	2247	2414	235	356	407	489	139
Печењевце	1846	1981	2136	290	317	383	477	160
Липовица	1328	1401	1448	120	186	226	279	93
Брестовац	1687	1742	2003	316	285	330	437	152
Орљане	1448	1587	1622	174	212	254	317	105
Горњи Буниброд	790	858	814	24	129	144	159	30
Велика Грабовница	1505	1563	1548	43	265	283	324	59
Ореовица	1929	2113	2267	338	353	377	474	121
Личин Дол	323	319	281	—42	56	52	53	—3
Предејане	1102	1153	1393	291	219	278	310	91
Велико Трњане	954	1040	1027	73	161	175	212	51
Стројковце	1181	1204	1246	64	186	206	239	53
Вучје	1784	1943	2680	896	347	401	667	320
Горина	702	777	774	72	115	122	151	36
Вина	435	471	440	5	73	82	91	18
Доње Синковце	377	388	574	197	58	71	120	62
Пертате	1246	1321	1381	135	193	236	266	73
Ждеглово	408	504	509	101	61	79	93	32
Лебане	1975	2103	2617	642	523	492	738	215
Шилово	1024	1105	1064	40	155	172	192	37
Бадинце	408	411	453	45	58	55	73	15
Гложане	527	564	571	44	72	77	88	16
Власотинце	4917	5225	5932	1015	1186	1291	1635	449
Крушевица	1470	1555	1510	40	221	235	272	51
Горњи Дејан	1145	1131	1191	46	163	165	198	35
Манојловце	692	744	767	75	119	132	166	47
Орашац	741	812	804	63	115	130	148	33
Горња Купиновица	392	401	400	8	60	62	73	13
Јарсеново	914	915	870	—44	140	157	173	33
Ступница	1126	1082	1068	—58	172	176	189	7

Колико стварно износи повећање становништва ових насеља од 1878. до пописа из 1961. године види се из графикана бр. 1 као и из табеле 3 где је приказан и апсолутни пораст и однос између те две године.

Ск. 2 — Графикон пораста становништва и домаћинства

Већина насеља се, како то упоређење показује, повећала по броју становника, и то најмање 0,3 пута (Крушевица), а највише 20 пута (Лебане). У односу на 1878. годину од 30 насеља 9 их је порасло 3 пута, 8 насеља 2 пута, 6 насеља 4 пута, 2 насеља 2,5 пута, 2 насеља 7 пута, 1 насеље 20 пута и 1 насеље 0,3 пута, односно $\frac{2}{3}$ насеља је порасло просечно 3 пута или више, а опадање је забележено само код Горњег Дејана. Са повећањем становништва порастао је и број домаћинстава, али је пораст броја домаћинстава сразмерно много већи. Ово је последица не толико пораста становништва колико губљења старих породичних задруга. Једино опадање за ових 88 година може се опазити код Горњег Дејана, али оно је свакако изазвано издвајањем мањих заселака у засебна села (Доњи Дејан).

Табела 3

Насеље ¹	Пораст од 1878./61.		Насеље ¹	Пораст од 1878./61.	
	станов.	домаћин.		станов.	домаћин.
Винарце	1601(3)	381(4)	Доње Синковце	502(7)	109(10)
Печењевце	1390(3)	388(5)	Пертате	712(3)	200(4)
Липовица	927(2,5)	211(4)	Ждеглово	331(3)	72(4)
Брестовац	1297(3)	350(5)	Лебане	2434(20)	711(20)
Орљане	1147(4)	272(7,5)	Шилово	733(3)	155(6)
Горњи Буниброд	376(2)	104(3)	Бадинце	307(3)	56(3)
Велика Грабовница	917(2,5)	227(5,5)	Гложане	401(4)	63(4)
Ореовица	1220(2)	291(4)	Власотинце	3306(2)	1116(3)
Личин Дол	143(2)	34(5)	Крушевица	302(0,3)	84(2)
Предејане	1028(4)	256(6)	Горњи Дејан	—509(0,3)	—32(0,3)
Велико Трњане	589(2)	143(3)	Манојловце	407(2)	109(3)
Стројковце	706(2)	144(3)	Орашац	686(7)	129(7)
Вучје	2001(4)	574(7)	Горња Купиновица	284(4)	65(9)
Горина	504(3)	117(5)	Јарсеново	588(4)	129(4)
Вина	145(2)	48(2)	Ступница	721(3)	142(4)

Осим промене у броју, становништво ових насеља је претрпело и измене друге врсте на које би смо желели да укажемо. Посебно је интересно да ли се изменила и како структура становништва ових насеља и шта је изазвало те промене. За утврђивање тих промена нису се могли користити пописи од 1878. и 1884., јер они не садрже податке о занимању становништва. Може се ипак са сигурношћу претпоставити да је већину становништва одабраних насеља у то време чинило пољопривредно становништво. То потврђује и попис од 31. децембра 1900., где су подаци о занимању приказани по насељима и због тога су погодни за упоређење (5).

Из табеле 4 се види колико је становништва живело од пољопривреде, као и њихов однос према укупном становништву приказаних насе-

¹ Први број у низу представља бројно повећање од 1878. до 1961. године, а број у заградаи показује колико је пута број становника и домаћинстава повећан у истом периоду.

ља. Из табеле се јасно види да је само код два насеља становништво било 100% пољопривредно (код Гложана и Орашца). У свим осталим насељима мањи број лица се бавио другим занимањима. Ако се изузму две варошице, Лебане и Власотинце, где се број оваквих лица пео на 253 односно 1773 лица, највећи број људи који су се издржавали од непољопривредних занимања био је тада у Печењевцу 120, а најмањи у Бадинцу свега 2. Број лица која су се тада бавила другим занимањима је на први поглед био велик. Међутим, када се узму у обзир процентни односи добија се нешто другачија слика.

Табела 4

Насеље	Укупно			Насеље	Укупно		
	стан.	Пољopr. стан.	% пољ. ст.		стан.	Пољopr. стан.	% пољ. ст.
Винарце	1137	1032	91	Доње Синковце	92	87	95
Печењевце	1188	1068	90	Пертате	674	669	99
Липовица	632	587	93	Ждеглово	248	228	92
Брестовац	995	938	94	Лебане	460	207	45
Орљане	722	691	96	Шилово	410	395	96
Горњи Буниброд	529	520	98	Бадинце	256	250	98
Велика Грабовница	994	931	94	Гложане	246	246	100
Ореовица	1238	1189	96	Власотинце	4021	2248	56
Личин Дол	209	198	95	Крушевица	979	948	97
Предејане	475	428	90	Горњи Дејан	691	666	96
Велико Трњане	599	576	96	Манојловце	488	469	96
Стројковце	728	703	96	Орашца	251	251	100
Вучје	929	919	99	Горња Купиновица	210	200	95
Горљана	464	431	93	Јарсеново	496	480	97
Вина	223	218	98	Ступница	611	587	96

И у овом случају изузетак чине једино варошице Лебане и Власотинце где је проценат износио 45, односно 56%. Сва остала насеља имају у то време веома висок проценат пољопривредног становништва преко 90%, изузев Печењевца где је нешто испод те вредности (89,89). Да је веома велики проценат пољопривредног становништва показује и то што се код 17 насеља тај проценат пење преко 95%, а код 11 насеља (кад укључимо и Печењевце), односно мање од половине броја насеља, он се креће од 90—95%. То показује да је проценат лица која су живела од других занимања био 1900. године незнатан, тј. ова села су тада имала изразито пољопривредни карактер са тек незнатним појавама трговине, заната и неких других занимања (појава првих учитеља, свештеника итд.)

Од пописа 1900. године ова села су за 65 година претрпела знатне економске, друштвено-историјске и друге промене, које су утицале да се овакво стање знатно измени. Да би се направило упоређење са 1900. годином користиће се попис 1953. и попис 1961. Њиховим упоређењем показале се измене настале после 1900. године, а истовремено ће се видети у коме се смеру тај процес данас развија. Број становника и процентуални износ пољопривредног становништва у односу на укупно становништво ових насеља у 1953. години приказан је у табели 5.

Табела 5

Насеље	Укупно стан.	Пољопр. стан.	% пољ. ст.	Насеље	Укупно стан.	Пољопр. стан.	% пољ. ст.
Винарце	2247	1780	79	Доње Синковце	388	324	84
Печењевце	1981	1475	74	Пертате	1321	1216	92
Липовница	1401	1098	78	Ждеглово	504	470	93
Брестовац	1742	1144	66	Лебане	2103	641	40
Орљане	1587	1265	81	Шилово	1105	1049	95
Горњи Буниброд	856	736	86	Бадинце	421	339	81
Вел. Грабовница	1563	1352	87	Гложане	564	511	91
Ореовица	2113	1309	62	Власотинце	4977	1495	30
Личин Дол	319	239	75	Крушевица	1555	1254	81
Предејане	1153	441	38	Горњи Дејан	822	670	82
Велико Трњане	1010	920	88	Мањојловце	744	653	88
Стројковце	1204	1044	87	Орашац	812	759	93
Вучје	1943	1133	58	Горња Купиновица	401	387	97
Горина	777	677	87	Јареново	951	903	95
Вина	471	454	96	Ступница	1082	1051	97

Пада у очи да се већ 1953. године, тј. после 53 године, знатно изменила структура становништва ових насеља. Док су 1900. године 50% непољопривредног становништва имали само Лебане и Власотинце, односно само су они имали извесне градске карактеристике и сматрани су за варошице, сва остала насеља су имала веома висок проценат пољопривредног становништва и била су изразито пољопривредна. Године 1953., како показује табела 5, стање је сасвим другачије. Процент пољопривредног становништва је умањен код већине ових насеља. Сем тога, знатно је већи број насеља која су стекла неке градске карактеристике, односно која су подлегла урбанизацији. Код њих се број пољопривредног становништва приближује оној дозвољеној граници од 30% које неко насеље може да има па да, по данашњем критеријуму статистичара, ипак буде уврштено у градска насеља. Поред Лебана и Власотинца у овој групи се налази и Предејане, где је нарочито било велико опадање пољопривредног становништва (52%). Знатно опадање је било и код Брестовца, северно, и Ореовице, јужно од Лесковца, а код Вучја пољопривредно и непољопривредно становништво захватају готово два једнака дела (58% пољ. ст.) Код ових насеља је опадање пољопривредног становништва веће од 25%. Пољопривредно становништво у Брестовцу је опало за 28,6%, у Ореовици за 34,9% и у Вучју за 40,6%, у односу на 1900 годину.

Осетно је смањење пољопривредног становништва и код осталих насеља. Из упоређења са 1900. произилази да је опадање пољопривредног становништва нарочито изразито у селима северно од Лесковца. Код њих је проценат пољопривредног становништва 1953. године износио око 30% па и ниже од тога, односно проценат пољопривредног становништва је у овим селима опао просечно за 15% у односу на 1900. Код Винарца је забележено опадање од 11,55%, код Печењевца од 15,44%, код Липовице 14,50% и код Орљана 14,98%.

Код села јужно од Лесковца проценат пољопривредног становништва се задржао 1953. године на око 85% просечно (Буниброд и Велика

Грабовница) иако је и код ових села опао просечно за нешто мање од 10% у односу на 1900. (Горњи Буниброд опадање од 17,38 и Велика Грабовница од 7,16%). Међутим код села у Грделичкој клисури опадање је много веће него код северних села, као што се види из примера Ораовице, Предејана, па и самог Личиног Дола. (Он је имао тада 75% пољ. становништва).

У осталим правцима опадање пољопривредног становништва је много јаче, особито у селима која леже у долини Јужне Мораве, односно у доњим долинским деловима њених притока. Процент пољопривредног становништва код села у долини Ветернице, изузев Вучја, износи око 87%, а опао је за око 10% у односу на 1900. годину. У долини Јабланице најнижи проценат има Доње Синковце у непосредној близини Лесковца (84%), док се код остала три насеља, и поред опадања за 1—2% у односу на 1900. годину, проценат задржао изнад 90%: код Ждеглова се чак повећао за 2%. Слично се понавља и код насеља Бабичке горе. Овде је проценат снижен само код Манојловца, док је код осталих остао изнад 90%, а код Горње Купиновице и Ступнице је изнад 95%; код њих је проценат пољопривредног становништва повећан у односу на 1900. годину за 1—2%.

Промене код села у равни Мораве и доње Власине, дуж пута према Власини, различите су од села у суженој долини Власине узводно од Власотинца. Код Бадинца, првог насеља у низу, снижен је 1953. године проценат пољопривредног становништва на 81%, а већ следеће насеље, Гложане, је имало још увек 91% пољопривредног становништва. За разлику од Гложана два најудаљенија насеља, Крушевица и Горњи Дејан, имала су 1953. године 81 односно 82% пољопривредног становништва, тј. опадање за око 15% у односу на 1900. годину. Значи на овом правцу стање је слично као и код насеља у Грделичкој клисури.

Укратко речено, 1953. године могу се издвојити три групе насеља чији је ток опадања пољопривредног становништва текао различито. У прву групу долазе она насеља код којих је проценат снижен за више од 25% и која са 50% пољопривредног становништва, па чак и мање, добијају извесне карактеристике варошица.

Другу групу чине поморавска насеља, магистралног правца, где је проценат пољопривредног становништва опао за 10—15%. То опадање је јаче код села северно од Лесковца, а мање код села јужно од њега. Изузетно јако опадање пољопривредног становништва карактерише у то доба насеља Грделичке клисуре.

Остала насеља спадају у трећу групу. Код њих је опадање пољопривредног становништва мање и креће се од 2—10% у односу на 1900. годину. Веће опадање забележено је само код села која су ближа Лесковцу, док је код удаљенијих мање опадање, а понегде има и минималан пораст пољопривредног становништва (највише до 2%) у односу на 1900. годину. Једино је код насеља у средњем току Власине обрнут случај, тј. најудаљенија насеља имају нешто јаче изражено снижење пољопривредног становништва.

Попис од 1961. године показује како тече опадање пољопривредног становништва у данашњим условима и дат је у табели 6. Табела показује да се опадање пољопривредног становништва посматраних насеља наставља. Највеће снижење процента пољопривредног становништва се јавља опет дуж главне саобраћајнице која лежи у моравској долини. У поређењу са 1953. годином проценат пољопривредног становништва насеља дуж ове саобраћајнице опао је за више од 15% код насеља северно од Лесковца (Винарце 15%, Печењевце 17%, Липовица 18%, Брестовац 19% и Орљане 25%) и то опадање је све изразитије што је насеље удаљеније од Лесковца, односно ближе Нишу. Јужно од Лесковца, у истој удолини, опадање пољопривредног становништва знатно је мање и није тако равномерно. Као што се види из табеле 6, снижење процента овде није правилно него варира: код Буниброда оно је 17, код Велике Грабовнице 7, код Ореовице 28%, док код Личиног Дола нема опадања, него је проценат порастао за 5 у односу на 1953. годину. Најзад, код Предејана пољопривредно становништво је опало за 10% у односу на 1953% годину.¹

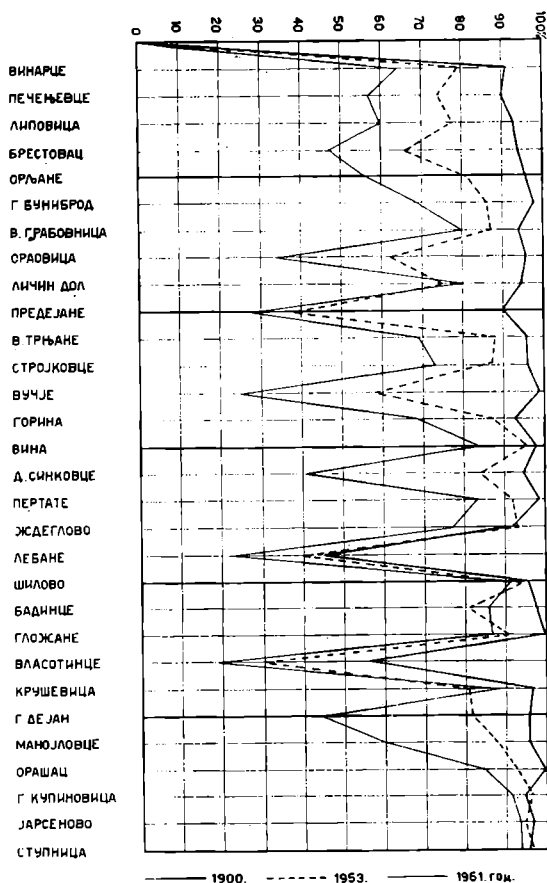
Табела 6

Насеље	Укупно стан.	Пољоприв. стан.	% пољ. ст.	Разлика 53—61	Насеље	Укупно стан.	Пољоприв. стан.	% пољ. ст.	Разлика 53—61
Винарце	2444	1562	64	—15	Доње Синковце	574	233	41	—43
Печењевце	2136	1227	57	—17	Пертате	1381	1141	83	—9
Липовица	1448	868	60	—18	Ждеглово	509	392	77	—16
Брестовац	2003	937	47	—19	Лебане	2617	592	23	—17
Орљане	1622	912	56	—25	Шилово	1064	965	91	—4
Горњи Буниброд	814	561	69	—17	Бадинце	453	390	86	+ 5
Велика Грабовница	1548	1240	80	—7	Гложане	571	498	87	—4
Ореовица	2267	760	34	—28	Власотинце	5932	1156	19	—11
Личин Дол	281	226	80	+ 5	Крушевица	1510	1335	88	+ 7
Предејане	1393	387	28	—10	Горњи Дејан	1191	532	45	—37
Велико Трњане	1027	709	69	—19	Манојловце	767	457	60	—18
Стројковце	1246	671	73	—14	Орашац	804	683	85	—8
Вучје	2680	672	25	—33	Горња Купиновица	400	369	92	—5
Горина	774	534	69	—18	Јарсеново	870	820	94	—1
Вина	440	369	84	—12	Ступница	1068	1001	94	—3

Међутим, опадање пољопривредног становништва код насеља у другим правцима наставља се у овом периоду и оно је много јаче изражено него раније. У селима у долини Ветернице се опадање пољопривредног становништва креће око 15%, односно опадање је код Великог Трњана износило 19, код Стројковца 14, Горине 18 и Вине 12%.

¹ Овде су дати укупни подаци за Предејане, село и варошицу, ради лакшег упоређења са 1900. годином, када се варошица још није била издвојила.

Код насеља дуж сообраћајнице која води долином Јабланице сасвим је другачије опадање. Код Пертата проценат је опао за 9%, код Ждеглова за 16%, код Лебана 17%, а код Шилова за свега 4%. Изузетак је Доње Синковце, прво насеље у овом низу, које лежи у непосредној близини Лесковца, где је разлика достигла 43% у односу на 1953. годину.

Ск. 3. — Графикон опадања пољопривредног становништва

Врло су интересантне промене пољопривредног становништва у селима дуж Власине. У првом насељу, Бадинцу, проценат пољопривредног становништва не само да није опао за тих 8 година, него је чак порастао за 5. У следећем насељу Гложане опадање процента је за свега 4%. У Власотинцу је то смањење изражено нешто оштрије и износи 11%. У Крушевици се опет јавља пораст за 7%, а најизразитије опадање има Горњи Дејан, најудаљеније насеље, где је пољопривредно становништво опало за 37% у односу на 1953. годину.

Најмање опадање пољопривредног становништва између два последња пописа настало је код насеља на Бабичкој гори. Насеље које лежи у самој моравској равни, Манојловце, има опадање пољопривредног становништва за 18%. Код осталих је опадање испод 10%, и то код Орашца за 8, код Горње Купиновице за 4,5, код Јарсенова за 1, а код Ступнице само за 3%. Ово се такође јасно види и у графикону опадања пољопривредног становништва.

Због тога је 1961. године било следеће стање у односу између пољопривредног и непољопривредног становништва посматраних насеља:

Најмањи проценат пољопривредног становништва имале су варошице Вучје, Лебане, Власотинце и Предејане, јер је код свих овај проценат достигао мању вредност од 30%. Ораовица се овим насељима веома приближава, јер има нешто изнад 30% пољопривредног становништва (34%).

Табела 7

	Разлика			Разлика	
	1900/53	1953./61.		1900/53	1953./61.
Винарце	-12	-15	Доње Синковце	-11	-43
Печењевце	-16	-17	Пертате	-7	-9
Липовица	-15	-18	Ждеглово	+1	-16
Брестовац	-28	-19	Лебане	-5	-17
Орљане	-15	-25	Шилово	-1	-4
Горњи Буниброд	-12	-17	Бадинце	-17	+5
Велика Грабовница	-7	-5	Гложане	-9	-4
Ореовица	-34	-28	Власотинце	-16	-11
Личин Дол	-20	+5	Крушевица	-16	+8
Предејане	-52	-10	Горњи Дејан	-14	-37
Велико Трњане	-8	-19	Манојловце	-18	-18
Стројковце	-9	-14	Орашац	-7	-8
Вучје	-41	-33	Горња Купиновица	+2	-5
Горина	-6	-18	Јарсеново	-2	-1
Вина	+2	-12	Ступница	+1	-3

Веома низак проценат пољопривредног становништва, испод 50% имала су и три насеља из различитих праваца. То су Доње Синковце са 41%, Горњи Дејан са 45% и Брестовац са 47%. Ако се остала насеља у пореде са ранијим приликама види се следеће: Процент пољопривредног становништва најнижи је био 1961. у селима моравске равни северно од Лесковца (50—65%). Насеља у долини Јужне Мораве јужно од Лесковца имају, као што се из примера види, од 70—80% пољопривредног становништва. У долини Ветернице проценат достиже 70%. Са изузетком Доњег Синковца, на правцу према Лебану проценат пољопривредног становништва износи 75—91%. Још доста велики проценат, са преко 85% пољопривредног становништва, имају насеља дуж власинског пута, где се јавља и извесно повећање процента код два од посматраних насеља. Највећи проценат пољопривредног становништва остао је и 1961. у насељима

на Бабичкој гори. У овом низу једино је Манојловце, које лежи у моравској равни у подножју Бабичке горе, снизило проценат на 60%. Код осталих је проценат изнад 85%, односно изнад 90% (код три насеља).

Посебно је интересантно утврдити интензитет опадања пољопривредног становништва код поменутих насеља. У табели 7, је изнета разлика у процентима између 1900. и 1953. с једне стране и између 1953. и 1961. године с друге стране.

Из ње се види да је у периоду између два последња пописа интензитет опадања пољопривредног становништва код ових насеља веома појачан. Снижење од 10—15% код неких насеља од 1900. до 1953., тј. за период од 53 године, сада се често опажа, а понегде је и већи за овај много краћи период од 8 година.

Иако, као што се види у табели 7, има насеља код којих је разлика у снижењу од 1953./61. мања него разлика између 1900. и 1953., ипак овај преглед сасвим јасно показује да је интензитет опадања пољопривредног становништва у сталном порасту у селима која су узета за пример, пошто се подаци у једном случају односе на период од 53 године, а у другом на период од 8 година. Пораст интензитета нарочито је јасно изражен код оних насеља где су вредности снижења од 1953. до 1961. године исте или чак и веће од снижења за период од 53 године. Само у три случаја где је последњи попис забележио изванредан пораст процента пољопривредног становништва (Личин Дол 5, Бадинце 5 и Крушевица 8%) може се очекивати да је дошло до малаксавања интензитета опадања, али ће се то јасно сагледати тек из новог пописа 1971. године.

Да би се лакше сагледала данашња структура становништва ових насеља и дошло до потребних закључака о кретањима и променама у становништву, изнеће се у најкраћим цртама резултати *J. Савић* — о пољопривредном становништву ове области (6, с. 21—30).

Упоређујући стање од 1953. са 1961. годином, кад говори о целој области аутор констатује да се у том периоду становништво повећало за 2%, а истовремено се пољопривредно становништво смањило 8,1%. Иако је то знатна вредност за укупно просечно снижење, ипак кад се упореди са целом СР Србијом, где је пољопривредно становништво опало за 10,3%, онде је опадање још увек мање.

У даљој анализи аутор истиче да је лесковачки срез у истом периоду имао годишњи прираштај 59.385 лица, а истовремено велики одлив пољопривредног становништва. Годишње на 100 становника 173,5 оду из пољопривреде. Та цифра је нарочито велика кад се упореди са просеком за остале наше крајеве. Тако за целу СФРЈ од 100 становника само 27,8 напуштају пољопривреду, у СР Србији 23,2, ужој Србији 28,2, у АПВ 27,8 и у АП Космету 27,8 на 100 становника.

Ако се ови резултати размирају излази да је у овој области данас прираштај становништва велик, а одлив пољопривредног становништва веома изразит, али је ипак проценат пољопривредног становништва још увек доста велик у односу на друге крајеве Србије и Југославије.

Истовремено треба нагласити да је данас веома мали број насеља ове области задржао висок проценат пољопривредног становништва, из-

над 90%. У табели 8 дат је преглед насеља целог лесковачког краја. Из њега се види да од укупно 284 насеља, колико данас захвата Лесковачка котлина са Црном Травом и Грделичком клисуром, $\frac{2}{3}$ насеља имају преко 70% пољопривредног становништва (188 насеља) а свега $\frac{1}{3}$ мање од 60% (96 насеља). У овој трећини насеља половина долази на насеља са мање од 50% пољопривредног становништва. У ову групу долази Лесковац, све варошице и општинска средишта, као и знатан број, 90%, насеља Црне Траве.

Табела 8

Насеље Општина	Број насеља	Број насеља са преко					са мање од 50%
		90%	80%	70%	60%	50%	
Лесковац	51	8	14	14	11	1	3
Вучје	30	9	6	4	5	4	2
Брестовац	20	4	6	3	3	2	2
Грделица	39	1	13	4	3	8	10
Лебане	39	22	12	4	—	—	1
Црна Трава	22	—	—	—	—	2	20
Бојник	36	10	21	1	1	3	—
Власотинце	47	12	17	4	1	4	9
Свега	284	66	89	33	24	24	48

Насеља са преко 90% пољопривредног становништва достижу једва $\frac{1}{4}$ од укупног броја. Ова најизразитија пољопривредна насеља су углавном на Бабичкој гори, на падинама Кукавице и њених огранака, у горњој Јабланици (22 насеља) и на странама Радана. Интересантно је да планинска Црна Трава има мање од 50% или око 50% становништва које се бави пољопривредом, иако је ово беспутна област и знатно удаљена од свих градских средишта. Узрок за то треба тражити у посебном обележју привреде овог краја. Пољопривредом се овде баве искључиво жене, док већина мушког становништва одлази у печалбу, на рад у грађевинска предузећа широм земље, и то најчешће као квалификовани радници.

Пошто је указано на опадање пољопривредног становништва у околини Лесковца (у посебно изабраним селима) и пошто је у најкраћим цртама приказано данашње стање и распоред пољопривредног становништва Лесковачке котлине, Црне Траве и Грделичке клисуре, треба да се укаже на најважније узроке који су до тога довели.

Промене у структури становништва настале су првенствено због промена у структури привреде до којих је дошло из разних разлога од 1878. године па до данас. Због тога ће се у најкраћим цртама истаћи какве су промене наступиле у пољопривредној и уопште привредној производњи код ових насеља и који су основни узроци што она данас имају поменути однос пољопривредног и непољопривредног становништва.

Један од примарних разлога што је изванредан број становника био приморан да се одвоји од пољопривреде и потражи хлеба на другој страни је тај, што је упоредо са порастом становништва дошло до знатног

снижења величине обрадиве и пољопривредне површине по 1 становнику. Природни прираштај у околини Лесковца је велик, а било је и кретања, услед чега су посматрана насеља повећала број становника просечно 3 пута у односу на 1878. годину. Због тога је величина пољопривредне површине по 1 становнику у 1961. години износила само 1,22 ха/ст. а обрадиве свега 0,68 ха/ст. Ове вредности далеко заостају за величином обрадиве површине која долази на 1 становника у Војводини, Хрватској, Македонији и Словенији (у АПВ 2 ха/ст., Хрватској 1,90 ха/ст., Македонији 2,08 ха/ст. и у Словенији 1,80 ха/ст.).¹ Међутим, код појединих насеља која су овде узета за пример величина обрадиве и пољопривредне површине је још знатно нижа од просечне вредности коју је *Ј. Савић* утврдила за цео срез Лесковац. Колико долази обрадиве и пољопривредне површине по 1 становнику код ових насеља приказано је у табели 9.

Табела 9

Насеље	Обрадива површ.	Пољоприв. површ.	Обрадиво на 1 стан.	Пољ. на 1 стан.	Насеље	Обрадива површ.	Пољоприв. површ.	Обрадиво на 1 стан.	Пољ. на 1 стан.
(у ха)					(у ха)				
Винарце	977	1137	0,40	0,47	Доње Синковце	179	230	0,31	0,40
Печењевце	1014	1096	0,47	0,51	Пертате	1103	1311	0,80	0,94
Липовица	536	597	0,37	0,41	Ждеглово	338	379	0,66	0,74
Брестовац	779	873	0,39	0,44	Лебане	456	526	0,17	0,20
Орљане					Шилово	621	774	0,58	0,73
Горњи Буниброд	401	474	0,49	0,58	Бадинце	211	245	0,47	0,54
Велика Грабовница	724	779	0,47	0,50	Гложане	235	268	0,41	0,47
Ореовица	665	823	0,29	0,36	Власотинце	1277	1354	0,22	0,23
Личин Дол	156	200	0,56	0,71	Крушевица	620	877	0,41	0,58
Предејане	348	514	0,25	0,37	Горњи Дејан	741	1108	0,62	0,93
Велико Трњане	592	682	0,58	0,66	Манојловце	251	350	0,33	0,46
Стројковце	668	715	0,54	0,57	Орашац	524	564	0,65	0,70
Вучје	500	515	0,19	0,19	Ступница	603	788	1,50	1,97
Горина	437	447	0,56	0,58	Горња Купиновица	311	356	0,36	0,41
Вина	245	307	0,56	0,70	Јарсеново	765	856	0,72	0,80

Свакако да је овако незнатна величина обрадиве површине, која је код већина насеља нижа од 0,50 ха, била један од примарних узрока да се већи број мештана поменутих насеља запосли изван својих насеља. Најмање обрадиве површине на 1 становника имају поморавска насеља што истовремено указује на велику иситњеност њиховихседа, а тиме и на потребу да се људство запосли ван пољопривреде или да се пољопривредна производња интензивира.

Из анализе се јасно види да је опадање пољопривредног становништва најјаче изражено код насеља у удолини Јужне Мораве која леже

¹ Ове се вредности односе на цео срез Лесковац, и то су подаци *Ј. Савића* (6).

дуж пута и пруге између Ниша и Лесковца. Ова насеља су, као што се види из табеле 3, постала трипут већа у односу на 1878. годину. Због тога пољопривредна површина на 1 становника има данас вредност само 0,41—0,51 ха/ст., обрадива свега 0,37—0,47 ха/ст. Услед нагомилавања становништва пољопривредна, а нарочито обрадива, површина је постала недовољна, због тога су ова насеља почела да се развијају у два правца: прво, настојала су да интензивирају пољопривредну производњу развојем повртарства и гајењем других рентабилних култура (дуван), јер су за ово имала потребне природне (влажност и плодна земља) и саобраћајне услове (близина главног пута и пруге). Друго, сав вишак радне снаге ових насеља почиње да одлази на рад и то најпре у индустрију Ниша, а касније и Лесковца, када она почиње јаче да се развија.

До 2/3 атара ових насеља захватају оранице и баште (Винарце 891 ха од укупно 1315 ха, Печењевце 928 од укупно 1378 ха, Липовица 428 ха од укупно 777 ха итд.), због тога се она могу сматрати изразито ратарским насељима, иако мањи део атара отпада и на пашњаке, шуме, винограде, ливаде и, сасвим незнатно, воћњаке (Винарце: воћњака 3 ха, виногради 80 ха, ливаде 3 ха, пашњаци 160 ха и шуме 102 ха; Печењевце 15 ха воћњака, 71 ха винограда, 82 ха пашњака и 190 ха шуме итд.). Повртарство се у овим насељима почело јаче развијати после 1900. године, а нарочито је снажан његов развој после другог светског рата када је у неким насељима дошло и до специјализације у производњи (Винарце — паприка, туршијара; Печењевце — кромпир) (7, с. 112—124). Један од разлога за смањење пољопривредног становништва ових насеља је незнатна величина обрадиве површине и развој интензивније пољопривреде.

Други разлог треба тражити у развоју привреде два оближња града, Ниша и Лесковца, између којих ова насеља леже. Развој индустрије у њима датира још од краја 19. века. наставља се у периоду између два рата, када, нарочито индустрија Ниша, привлачи један део становништва ових насеља. Одлазак на рад у Ниш из ових насеља није био тежак, пошто већина села лежи на прузи или у њеној непосредној близини. Међутим, већи број радника у индустрији Ниша и Лесковца јавља се тек после другог светског рата, када је почео интензивнији развој индустрије ова два града, проширење капацитета старих фабрика као и подизање нових. Најинтензивнији развој индустрије везан је за период од 1957. до 1961. године; због тога се у последњем попису и јавља велико снижење пољопривредног становништва и велика дневна миграција становништва у овим насељима. Тако од 300 радника и службеника, колико их, по последњем попису, има у Винарцу — 212 раде ван овог места, углавном у Лесковцу. Код осталих насеља из овог низа тај однос је следећи: у Печењевцу од 283 радника и службеника 155 ради ван места, у Липовици 185 од 216, у Брестовцу 235 од 354 и у Орљану 220 од 261. Број запослених изван ових насеља прелази, према томе, 150 лица, а у два најсевернија насеља и преко 200 лица, као и у Винарцу у непосредној близини Лесковца. Ово показује да је већи одлив пољопривредног становништва ових насеља усмерен ка Нишу, већем и изразитијем индустријском центру. Изузетак је само Винарце, које, лежећи непосредно уз Лесковац, даје њему већину радништва.

Развој Брестовца представља трећи значајан елемент за опадање пољопривредног становништва ових насеља. Ово насеље лежи на излазу долине Пусте Реке у моравску долину и развило се одавно у мање тржиште своје најближе околине. Упоредо са трговином у њему се јавља знатан број занатлија, и оно почиње да се издваја од осталих околних насеља као мање трговинско-занатско средиште. Као општински центар у послератном периоду он постаје управно и школско средиште и његов значај постаје шири нарочито после преласка на комунални систем. Тада постаје средиште општине за 20 оближњих села. Као средиште комуне он добија и мању индустрију и неколико занатских радионица. У њему се развило метално предузеће „Слободан Јовић“, које је добило машине од фабрике „Пролетер“ из Лесковца и производи запрежне брдске плугове, вагонете, бранике за железнице и мање мостовске конструкције. Развој Брестовца у мање средиште досад се одразио само на опадање његовог пољопривредног становништва, јер су његови утицаји на околна насеља још сасвим мали. Због тога Брестовац данас има најмањи проценат пољопривредног становништва у овом низу насеља (47%).

Најзад, последњи значајан фактор за опадање пољопривредног становништва ових насеља је развојобраћаја. Пруга и пут овом долином постоје од раније, али подизањем модерног аутопута и успостављањем сталних аутобуских линија, које временски скраћују одлазак за Ниш или Лесковац, учинили су у новије време много да још већи број становника из њих крене изван села на рад.

Због оваквог развоја, као и због много јачег утицаја Ниша, код насеља ове области је сасвим изразито опадање пољопривредног становништва од југа ка северу. Због тога је најмањи проценат пољопривредног становништва у Брестовцу и Орљану.

Област јужно од Лесковца има сличне природне и саобраћајне услове до Грделичке клисуре. Међутим, насеља која леже у клисури имају нешто друкчије услове. Она су добро повезана са Лесковцем преко железнице и аутобуских линија (сваких пола сата од Грделице до Лесковца), али њихове природне могућности за развој пољопривреде су знатно слабије, јер је алувијална равна у клисури ужа те се највећи број пољопривредних парцела налази на странама клисуре. Осим тога последњих година је долазило до веома снажног клижења земљишта. Положај ових насеља у односу на градска средишта такође је нешто другачији. Она не леже између два тако значајна града као што су Лесковац и Ниш, него између Лесковца на северу и две мање варошице, Предејана и Грделице, на југу. Утицаји Враћа и Владичиног Хана, који леже даље на југу, не допиру готово до ових насеља.

Опадање пољопривредног становништва је код овог низа насеља много неравномерније. Пољопривредна производња ових насеља претрпела је много мање промена него код села северно од Лесковца. Иако и Горњи Буниброд и Велика Грабовница, први у овом низу, леже у моравској равни, влажнијој и богатијој плодном земљом од осталих делова котлине, овде се не развија повртарство у оној мери као код села северно од Лесковца, мада почиње да напредује последњих неколико година.

Њихова производња је усмерена на производњу дувана, индустријске паприке (Горњи Буниброд) и гржђа (Велика Грабовница, јер јој се део атара налази на обронцима клисуре). Повртарство се јавља тек после другог рата, али су површине много мање и много је мањи број повртара него у северним селима. Насаља у Грделичкој клисури немају услова за развој повртарства, јер нема простране и влажне алувијалне равни. Ораница овде чини тек четвртину па и петину атара (Ореовица 2092 укупно, 503 ораница; Личин Дол 422 ха укупно а 87 ха оранице; Предејане 979 ха укупно, а 167 ха оранице), али су зато много веће површине намењене сточарству, као и површине под шумом и под воћњацима. Како је због веома јаке ерозије на стрмим странама клисуре неповољно тле за обраду то је даљи развој привреде ових насеља усмерен углавном на воћарство.

Код насеља овог низа која леже изван Грделичке клисуре проценат пољопривредног становништва расте са удаљеношћу од Лесковца, што је сасвим нормална последица утицаја Лесковца као индустријског центра на промену структуре становништва тих насеља. Индустрија Лесковца је последњих година привукла један део радне снаге ових села, али је то много мање но у северним селима. Број запослених изван ових насеља не прелази 100 лица, односно из Горњег Буниброда ради ван села 72 а из Велике Грабовнице свега 62 лица.

Међутим, насеља која леже у Грделичкој клисури и још су удаљенија од Лесковца имају 1961. године много мањи проценат пољопривредног становништва, што указује да овде није у питању само утицај Лесковца него и деловање других елемената. Веома значајан фактор који је деловао на насеља у клисури је варошица Грделица. Она лежи у клисури и развила се у индустријско средиште још почетком 20-тог века. Текстилна индустрија у Грделици настала је 1904. године издвојивши се из матичне фабрике у Лесковцу. Овом предузећу је као основа послужила фабрика гајтана (од 70 чаркова) коју је заједно са млином подигао на Грделичкој реци Миша Јанковић 1894., пошто је иступио из гајтанаре у Козару основане 1890. године (8, с. 58).

У послератној фази Грделица се развија и као управно, школско, трговинско и здравствено средиште оближњих насеља. Но ипак њен индустријски развој, проширењем индустријских капацитета, највише утиче на промену структуре становништва околних насеља, јер привлачи радништво из њих. Гравитација становништва околних насеља на рад у Грделицу нарочито се појачала после 1957., када се број радника повећао и подигли нови производни капацитети у суседној Ореовици (1958.). Но и поред свега тога број запослених ван ових насеља није велики. Из Личиног Дола ради изван села само 15 лица, а из Предејана 75. Изузетак је само Ореовица, најближа Грделици, која даје 435 радника. Утицај Грделице и њене индустрије највише је промене донео самој Ореовици. Због тога је код овог насеља забележено велико снижење пољопривредног становништва у последњем попису. Становништво Ореовице је било изложено двоструким утицајима, утицајима грделичке индустрије, због

велике близине ова два суседна насеља, као и појави нове трикотаже у самом месту, која је ангажовала већи део радне снаге из Ореовице.

Код Личиног Дола, следећег насеља у овом низу, има, за разлику од Ореовице, незнатно повећање процента пољопривредног становништва у односу на 1953. годину. Ово насеље на падинама Грделичке клисуре нема ни природних а ни саобраћајних могућности за развој неких интензивнијих грана пољопривреде. Саобраћајни моменат умањује могућности за одлазак на рад у Грделицу или неко друго привредно средиште; зато је одавде запослен веома мали број лица. Ово незнатно повећање процента изазвано је сасвим посебним разлозима. Док је од 1900. до 1953. број пољопривредног становништва стално опадао, у последњем попису је наступило извесно повећање. Оно је настало из следећих разлога. Грделичка клисура је предео веома интензивне ерозије. Од 1945. године она је претрпела веома јака клижења земљишта, до којих је дошло услед појачане ерозије. Држава је предузела исељавање становништва ових насеља у клисури после 1950. године да би заштитила од ерозије важан међународни пут. У том циљу је и подизала шумски појас за заштиту клижења. Из Личиног Дола је тако исељено 7 породица (од 1950. до 1953. године) у Бачки Маглић и Книћанин. Отуда потиче оно изразито снижење пољопривредног становништва које се изразило у попису од 1953. године. Међутим, ово исељано становништво се готово у целини вратило. Са старим селом они су везе стално одржавали дајући земљу у наполицу, а при повратку настављају са обрадом свог ранијег поседа. Њихов повратак утиче да се у попису од 1967. године јави незнатно повећање процента пољопривредног становништва.

Предејане, последње насеље у Грделичкој клисури, које је узето за пример, има исто тако веома низак проценат пољопривредног становништва (в. таб. 6). Интензитет опадања пољопривредног становништва, међутим, је код њега знатно мањи последњих 8 година него код Ореовице која лежи северније и ближе Грделици. Предејане је настало на путу којим се Црнотравци спуштају у моравску долину и железницу, приликом поласка у печалбу. Развиле се углавном насељавањем Црнотраваца и постало њихова најважнија железничка станица. Оснивање железничке станице датира још из 1907. године и од тада и почиње развој ове варошице на дну Грделичке клисуре, док је старо село Предејане и даље заостало на вису изнад њега. Ово насеље је 1933. године било проглашено за варошицу, а 1953. добило тржиште и „тима преузело на себе улогу економског центра средишњег дела Грделичке клисуре и постало главно извозно место за околна планинска села богата воћем, ракијом и стоком“ (9, с. 201—202 и 205).

После последњег рата — поред саобраћајне, трговинско-занатске и мање туристичке функције — ово насеље добија и улогу просветног, здравственог и управног центра. Међутим, иако је постало средиште за око 25 насеља (9, с. 205), ипак је проценат пољопривредног становништва за последњих 8 година нешто мањи него што је био од 1900.—1953. Разлог је јасан. Варошица Предејане није, као што је речено, ни постојала 1900. године, те се подаци из првог пописа односе само на село изра-

зито пољопривредног карактера. Појавом варошице, где се настанио већи број трговаца и занатлија, настало је изузетно јако опадање пољопривредног становништва, бар за онај период када се то дешавало. У периоду између два последња пописа, Предејане није знатније изменило свој утицај на околину. За разлику од Ореовице, ово насеље није добило никакву индустрију тако да оно не може у тој мери да привуче радно становништво околних насеља. Мада је обављањем функције управног средишта, за извесно краће време, отварањем новог школског центра за осмогодишње школовање у овом насељу и подизањем здравственог средишта за најближа насеља, повећан број непољопривредног становништва саме варошице, недостатак индустрије, која је најјачи потраживач радне снаге, одразило се на интензитет опадања процента пољопривредног становништва.

Из претходних разматрања се види да су јужно од Лесковца деловали многи разноврснији фактори на измену структуре становништва проучаваних насеља. Они су довели до тако неравномерног опадања процента пољопривредног становништва у посматраном низу насеља, као и до неравномерног пораста интензитета опадања. Основни фактори који су до тога довели су: близина Лесковца, веома значајан фактор за насеља што леже изван Грделичке клисуре; утицај Грделице — значајног индустријског средишта северног дела клисуре; отварање нових индустријских погона у Ореовици што нагло снижава проценат пољопривредног становништва овог насеља; развој Предејана у варошицу трговинско-занатске и саобраћајне функције на месту где се пут из Црне Траве спушта у моравску долину и, најзад, појачана ерозија земљишта у клисури изазвана јаком сечом шуме у доба рата 1941.—1945. (9, с. 213, напомена под 11). Близина Врања и Хана на југу не утиче у већој мери на ова насеља. Ђихов утицај се осећа тек на насељима јужно од Цепа.

У долини Ветернице се проценат пољопривредног становништва креће око 70%. Изузетак су Вучје, где је знатно нижи, и Вина, последње насеље у низу, где је 84%. Код ових насеља се опажа појачан интензитет опадања пољопривредног становништва у периоду 1953.—1961. Ако се посматра цео низ насеља види се да је опадање процента равномерно од Лесковца до Вине са јасно израженим прекидом код Вучја које се овде јавља као секундарно средиште.

Долина Ветернице је имала нешто стабилније становништво него остали крајеви у околини Лесковца. У самој равни долине се гајила конопља, а стране Куковице богате шумом у чијем подножју река тече, утицале су на појаву дрводељства. Оно је било најразвијеније у самом Вучју. Обиље кратких и богатих водом потока, који су са падина Куковице текли ка Ветерници, изазвали су појаву многобројних воденица у којима је настало и прво индустријско предузеће лесковачког базена, стројковачка фабрика гајтана 1884. Неколико година касније, 1889., ова гајтанара је проширила своју производњу отварањем још једне гајтанаре покрај воденице у самом Вучју (10, с. 63 и 11, с. 21). Поред водене снаге за појаву ових гајтанара била је од значаја и мекоћа воде која је била повољна за производњу вунених тканина. Од ових првих примитивних

мануфактура—гајтанара, настала је доцније у Вучју (1934. године) велика штофара (Фабрика М. Теокаревића) (8, с. 58). Ова фабрика је била од значаја за опадање пољопривредног становништва самог Вучја одакле је било највише запослених, мада је било радника и из других насеља, али сасвим незнатно. У осталим насељима се одржао висок проценат пољопривредног становништва све до другог светског рата, јер је ово област традиционалног гајења конопље. Кудељаре Врања и Лесковца имале су до овога рата довољно јефтине радне снаге од осиромашених занатлија и трговаца, те је за ову индустрију било много значајније да се одржи што већа производња конопље. Због тога Лесковац као индустријски град делује на опадање пољопривредног становништва ових насеља нешто јаче тек после другог светског рата. Предратна индустрија је била мања и по обиму и по капацитету производње а потребно радништво је налазила махом у самом граду. Слично је било и са Вучјем пре рата. Тек после 1945. године када је индустрија у Лесковцу добила нов замах проширењем капацитета, јавила се потреба за новим радницима и онда је дошло до већег одлива становништва ових насеља у лесковачке фабрике. И фабрика у Вучју је после рата проширила своје капацитете и почела у већој мери да ангажује раднике са стране. Поред фабрике у Вучју су се појавиле и мање индустријске и занатске радионице, подигнуте су нове школе, нове здравствене установе, добило је своје тржиште и постало средиште ове значајне ветерничке комуне.

Због тога је минимално опадање пољопривредног становништва ових насеља добило последњих година нови и много интензивнији карактер. Убрзању одлива пољопривредног становништва допринело је и следеће: Последњих година је у овој долини почело да слаби гајење конопље, давнашње културе. Због тровања рибе у рекама законом је забрањено топљење конопље те и њена производња почиње да опада. Истовремено са опадањем гајења конопље уз Ветерницу почиње постепено да продире повртарство из моравске долине. Ово је дошло као последица све већег развоја Лесковца, а нарочито Вучја, у важан потрошачки центар. Оправка пута Лесковац—Вучје—Мирошевце и отварање редовне аутобуске линије, сваких два сата за Вучје и Мирошевце, где је такође био отворен један мањи погон фабрике из Вучја¹ — олакшао је везе ових насеља са градом и омогућио становништву ових насеља Поречја веће ангажовање за рад у фабрикама. Због тога у попису из 1961. године из ових насеља је запослено ван места боравка у Великом Трњању 94 лица, Стројковцу 74, Горини 82, Вучју 13 и Вини 12 лица.

Укратко као најважнији разлози за ово нагло опадање пољопривредног становништва у насељима у долини Ветернице истичу се Лесковац и његов индустријски развој и Вучје и његов развој у управно, индустријско, просветно и здравствено средиште. Олакшице у саобраћају отварањем нових аутобуских линија, забрана топљења конопље, стварање трговинских предузећа у Вучју утицали су да је пољопривредно ста-

¹ Овај је погон радио само кратко време.

новништво ових насеља почело нагло да опада последњих година за разлику од претходне дугогодишње стабилности.

Код веома сличне, суседне и нешто северније долине Јабланице опажа се нешто другачији ток у процесу опадања пољопривредног становништва, јер је данас нешто већи проценат пољопривредног становништва код ових насеља. Као и долина Ветернице, ова долина је била, а и сад је један од најважнијих произвођача конопље у околини Лесковца. Из табеле 8 се види да је опадање пољопривредног становништва код ових насеља слабије изражено. Иако су насеља ове долине у непосредној близини Лесковца, а имају и друго мање привредно средиште Лебане, све до 1953. године ова насеља су имала преко 90% пољопривредног становништва.

Аграрни карактер ове долине мало је био измењен у периоду између два рата. Гајење конопље, најважније културе, и гајење бивола, најважније сточарске врсте, одржало се све до данас. Већ је и раније истакнуто да Лесковац, иако индустријско средиште, није јаче утицао на околна насеља све до другог светског рата, јер је имао довољно радне снаге. С друге стране био је центар јабланичке долине и имао је интереса да се одржи што већа производња конопље која је играла тако значајну улогу у његовој привреди, јер је у њему било доста занатлија ужара и фабрика кудеље. Зато су јабланичка насеља остала изразито пољопривредног карактера све до последњег рата, иако се међу њима налазила и мала варошица, секундарно средиште Лебане, њен трговачко-занатски и управни центар.

Лебане је право село све до XX века, кад се у њега досељавају занатлије из околних градова. Око 1904. добија прву школу, 1908. постаје средиште среза, 1922. године добија пијаци, 1927. године, подизањем болнице и прве апотеке, постаје здравствено средиште оближњих насеља горње и доње Јабланице. Његов развој се наставља и после овог рата. Године 1946. добија осмогодишњу школу и постаје школско средиште своје околине. Тако се упоредо са селом Лебане развија и варошица, код које пољопривредно становништво још увек заузима знатан проценат све до 1953. године (40%). Како је варошица све до последњег рата имала претежно аграрно-трговинско-занатски карактер није ни њен утицај у околини могао да буде велик, те је у попису од 1953. године забележен овако висок проценат пољопривредног становништва (90%) (13, с. 125—150).

У периоду од 1953.—1961. године почиње међутим да опада пољопривредно становништво свих насеља. Нарочито је велико снижење изражено код Доњег Синковца. До овога долази из два разлога. Прво услед сталног бројног повећања становништва градске територија се у овом ширењу приближила овом насељу, тако да су се сеоске куће измешале са градским. Други разлог је тај што је велики број радника запослен у Лесковцу због интензивнијег развоја лесковачке индустрије последњих година. Од 118 лица која се издржавају од непољопривредних занимања 108 је запослено у Лесковцу. На тај начин је Доње Синковце, донедавно село, постало предграђе Лесковца.

Истовремено и један део становништва осталих насеља у овом низу почиње да одлази на рад у Лесковац, мада је овде број запослених далеко испод 100 лица. Тако из Пертата у Лесковцу раде 61, из Ждеглова 18, из Шилова свега 13. Посебно је интересантно Лебане, где се у овом периоду смањује проценат пољопривредног становништва на 23%. Разлог томе је следећи: Долина Јабланице је остала без индустрије све до пред неколико година. Тек последње деценије Лебане, као најзначајније средиште ове долине, добија нека занатска и индустријска предузећа. Њиховим подизањем и Лебане постаје један од фактора који делује на снижење процента пољопривредног становништва оближњих сеоских насеља, а истовремено то смањење највише долази до изражаја у њему самом. У Лебану се подижу трикотажа Јабланица, Лебанска текстилна индустрија ЛИТ (велика платнара), а од занатских предузећа „1. мај“ (производи металне кревете) и картонажа „Полет“. Али како ова индустрија није успела да постигне неке веће успехе то се и њен утицај на околна насеља слабије осетио. Због тога је проценат пољопривредног становништва код ових насеља још увек знатан и креће се од 77—91% (в. таб. 6).

Па ипак и у долини Јабланице има доста измена последњих година. Забрана топљења конопље, изазвала је слично као и код долине Ветернице опадање производње ове традиционалне културе, јер сељаци имају мање рачуна да продају нетопљену конопљу. С друге стране развој Лесковца као потрошачког средишта и све изразитије опадање аграрног карактера њиховог другог средишта Лебана, утицало је да се и у овој долини почињу јављати интензивније културе. Тако се и овде, мада тек у зачетку почиње гајити поврће. Појава ове културе је везана само за насеља доње Јабланице, али је то ипак фактор који почиње да утиче на другачију производну оријентацију. Опадањем гајења конопље опада и ужарски занат који је такође био посебно обележје привреде ове долине, где је свако село имало по неколико ужара. Тако се све већи број ових сеоских занатлија који ни до сада нису били само пољопривредници, оријентише на рад у индустрији или у неким другим предузећима суседних варошица, а то се изражава у опадању процента пољопривредног становништва.

Највећи проценат пољопривредног становништва између посматраних насеља имају насеља на падинама Бабичке горе. Још од 1953. године сва насеља овог низа имају изнад 88% пољопривредног становништва, а последњи попис је забележио јаче опадање само код првог насеља у низу, Манојловца, у непосредној близини Лесковца. Насеља на самим падинама планине имају још увек висок проценат пољопривредног становништва. За разлику од осталих низова који су узети за пример, ова насеља су изложена углавном само утицајима Лесковца, јер леже изван неког повољнијег пута преко кога би могли да продру утицаји неког другог града. Како су под искључивим утицајем Лесковца опадање пољопривредног становништва овде иде сасвим нормално, тј. све је већи проценат пољопривредног становништва што је насеље удаљеније од града. Под дејством Лесковца, који је последњих година почео интензивније да привлачи радништво из околних насеља, 1961. из Манојловца је у њему

радило 65 лица, из Орашца 5, из Јарсенова 7 и 9 из Ступнице. Као узрок овако малом одласку на рад могу се навести следећи моменти. Ово је област развијеног виногорја и сточарства, јер за њих има највише услова на благим, сунчаним падинама Бабичке горе. Изузетак је само Манојловац, чији је атар у подножју Бабичке горе, у моравској равни. Тако се као најважнија културна биљка у Манојловцу, поред жита, јавља дуван и поврће, чија је производња у порасту последње деценије. Код насеља на Бабичкој гори величина пољопривредне и обрадиве површине је нешто већа него код моравских насеља. Иако је бројно њихово становништво порасло од 2—7 пута (в. таб. 3) ипак је код већине насеља остало више од 0,50 ха/ст обрадиве, а скоро 0,70 ха/ст. пољопривредне површине (Орашац 0,65 обрадиве а 0,70 пољопривредне, Ступница 1,50 обрадиве а 1,97 пољопривредне, Јарсеново 0,72 обрадиве и 0,80 пољопривредне). Изузетак су Манојловце и Горња Купиновица где су ти износи приближни. Код Манојловца, које је у Морави, 0,33 обрадиве а 0,46 пољопривредне, а код Горње Купиновица 0,36 обрадиве и 0,41 пољопривредне. Нешто веће обрадиве површине по 1 становнику, слаб пут и лоша веза у току зимског периода године, производња грожђа, дувана и сточних производа од којих добијају још увек довољно прихода, утичу да је проценат опадања пољопривредног становништва у овим насељима још увек скромних размера. Због тога се то опадање у јачој мери изразило само код два најближа насеља Манојловца и Орашца. Примарни узроци за то су близина Лесковца и отварање посебне аутобуске сезонске линије, али има и неких других посебних момената који су томе допринели. Преласком на комунални систем јавила се тежња да општинска средишта постану и права привредна средишта своје комуне, а да истовремено буду и њихова просветна и управна средишта. Манојловац је извесно време био средиште комуне од 30 насеља, и то углавном насеља из моравске равни и са падина Бабичке горе. Тако је у овом насељу створена јака задружна организација са великим пољопривредним добром, мања здравствена станица, ветеринарска станица и осмогодишња школа. Тако је и то, поред близине Лесковца, утицало на пораст непољопривредног становништва у овом селу.

И Орашац је неко време био општинско средиште и као такво доbio задругу и осмогодишњу школу, а тиме и већи број непољопривредног становништва. Успостављање аутобуског саобраћаја до Орашца пружио је веће могућности његовим сељанима за одлазак на рад у Лесковац.

Остала три насеља, знатно удаљена од града, повезана лошим путевима, теже мењају свој начин живота и производње. Тако је у њима проценат пољопривредног становништва још увек изнад 90%. Вишак пољопривредног становништва ових насеља губи се одлажењем са села, а то се манифестује опадањем укупног броја становника који је забележен у последњем попису.

Једном речју, насеља Бабичке горе губе своје пољопривредног становништво искључиво под утицајем Лесковца: стога је проценат пољопривредног становништва пропорционалан удаљености од града. Комунални систем и стварање мањих општинских средишта утицао је на јаче

опاداње пољопривредног становништва два најближа насеља, док су остала три насеља са нешто већим обрадивим површинама, слабо повезана, задржала још увек изразито пољопривредни карактер са преко 90% пољопривредног становништва.

Последњи низ насеља лежи дуж друма који води уз реку Власину и спаја насеља Горње Власине и Црне Траве са моравском долином и Лесковцем. Ова насеља су веома интересантна зато што је опадање пољопривредног становништва у њима врло неравномерно, а код два насеља, Бадинца и Крушевице, јавља се у последњем попису и изванредан пораст пољопривредног становништва.

Са изузетком Бадинца, које лежи недалеко од Лесковца у алувијалној равни Мораве, сва ова насеља око Власотинца су део надалеко чувеног реона власотиначког виногорја. Он је обухватио све блаже падине које се у облику венца шире од места где река Власина улази у моравску раван. Ове осунчане падине су веома погодне за гајење винове лозе. Од насеља која су у овом низу приказана Гложане је незнатним делом атара зашло у овај реон, а исто тако мање површине винограда код Крушевице и Горњег Дејана чине источну границу овог виногорја према вишој области Црне Траве на истоку. Власотинце лежи у центру овог реона и има готово $\frac{1}{3}$ свог атара под виноградима (619 од 1626 ха укупне површине). Како Гложане лежи у алувијалној равни Мораве и Власине оно је прелаз између ратарских насеља Мораве и виноградарских села околине Власотинца. Величина обрадиве површине на 1 становника у Гложану је 0,41 ха, а пољопривредне 0,50 ха. Приближно је и код Бадинца — обрадиве 0,46 ха/ст. а пољопривредне 0,54 ха/ст. Значи услови су нешто повољнији него код моравских села северно од Лесковца. Атар ових села је више од половине под ораницом а на воћњаке, ливаде и пашњаке отпада само незнатан део. Бадинце у средишту равни нема ни винограда ни шуме, а код Гложана су они заступљени сасвим незнатним површинама.

Насеља узводно од Власотинца, Крушевица и Горњи Дејан, имају атаре на падинама Крушевице и Јастрепца. У много лошијим условима код њих је под ораницом свега $\frac{1}{3}$ (409 од 1393 ха у Крушевици) односно $\frac{1}{4}$ атара (у Дејану 490 од 1792 ха). Воћњаци, пашњаци и шуме имају веће површине. Тако Крушевица има 118 ха под воћњацима, 44 ха ливаде и 257 ха пашњака, а код Дејана воћњаци износе 91 ха, ливаде 152 ха а пашњаци 367 ха што указује на сточарско-воћарски карактер ових насеља. Исто тако $\frac{1}{3}$ атара обадва насеља је под шумом (Крушевица 440 а Дејан 634 ха) због чега се у њима развила у већој мери и прерада дрвета (дрводељство). Иако леже на планинским странама ипак оба ова насеља имају нешто више обрадиве и пољопривредне површине по 1 становнику (Крушевица 0,41 односно 0,58 ха/ст. пољопривредне, а Дејан 0,62 односно 0,93 ха/ст. пољопривредне). Ова лоша земља, мање плодна, није довољна те је проценат пољопривредног становништва у њима мањи него код Бадинца и Гложана у оба последња пописа. Шта је томе разлог? У овим насељима одавно цвета и једна допунска привредна грана — цигларство. Већина мушког становништва ових села оставља у току летње

сезоне своја села препуштајући обраду земље женама, а они одлазе на рад у циглане широм наше земље као приучени цигларски радници. Тако је ово печалбарство утицало на извесно смањење процента пољопривредног становништва, јер се неколицина ових радника квалификовала за предраднике, односно пословође, који су се томе сасвим посветили и престали са обрадом земље.

Посебно мали проценат пољопривредног становништва има само Власотинце, привредно средиште насеља која леже у сливу Власине. Власотинце је постало привредно средиште лежећи на месту где долина Власине избија у моравску долину. Заузимајући такав положај на додиру две области привредно различите — планинске сточарско-воћарске Власине и равничарског ратарског Поморавља — Власотинце је постало њихово најважније средиште за размену производа као што је то утврдио *М. Костић*. Власотинце се, као што он каже, „развило као друмско насеље на једном од значајних караванских путева и то као економско средиште за планинску област Буковика, побрђе Крушевице и Власотиначко поље“. Лежећи у средишту власотиначког виногорја варошица је постала главни извозник вина и грожђа из свих околних виноградарских села и у њој су се стога појавила три виноградарска подрума (први 1929., други 1938. — оба задружна — и трећи који је држава отворила 1945. године од раније подигнутих приватних) преко којих је ишао откуп и извоз вина и грожђа (14, с. 34—35).

Овај трговачко-занатски карактер који је варошица стекла утицао је на опадање њеног пољопривредног становништва, јер су сви винарски трговци, као и занатлије које су обављале услуге за широко подручје Горње Власине у залеђу варошице, били настањени у самом Власотинцу. Међутим, то средиште виноградара, винарских трговаца и разних занатлија није могло у већој мери да утиче на опадање пољопривредног становништва околних насеља, тако да се у њима одржао проценат преко 80% пољопривредног становништва, чак и у последњем попису од 1961. године.

Тек у новије време, после другог светског рата, почињу у Власотинцу да се развијају нека занатска и мања индустријска предузећа која запошљавају прво занатлије из саме варошице, а затим и већи број циглара — печалбара из околине. Таква су: Метална индустрија „Милош Диманић“, индустрија црепа цигле „Рад“, индустрија намештаја „Беско“, текстилна индустрија — трикотажа „Власинка“ и фабрика чарапа „Синтекс“. Од занатских предузећа ту су настала конфекција „Милка“, обућарска задруга „Полет“, „Чобанац“, пекарско-молерско предузеће, берберско-фризерска задруга и грађевинско предузеће „Црна Трава“ итд. Појава ових предузећа изазвала је снижење пољопривредног становништва саме варошице на 19%, тако да је она данас постала право градско средиште своје околине и истовремено развила свој управни, просветно-културни и здравствени значај за цело подручје ове простране комуне (47 насеља). Међутим, то засад није довело до неког већег снижења пољопривредног становништва код насеља која леже у овом низу, јер је проценат још увек велик са изузетком Горњег Дејана, где је нагло опао, а код Бадинца и Крушевице је чак у порасту у односу на 1953. годину.

Ово нагло снижење до кога је дошло код Горњег Дејана, изрази-то печалбарског насеља, настало је услед опадања укупног становништва у периоду од 1948.—1953., када се један део печалбара иселио и већи број њих се запослио у цигларској индустрији у Власотинцу и другим крајевима наше земље. Исто тако Дејан је као дугогодишње општинско средиште, све до преласка на комунални систем, добио школу, задругу и тиме извесне црте мањег примарног средишта што је утицало на смањење пољопривредног, односно на повећање непољопривредног становништва у њему.

Код Крушевице, такође печалбарског села дошло је, међутим, до повећања пољопривредног становништва. Овде су услови за пољопривредну производњу нешто повољнији. Један део печалбарског становништва овог насеља запослио се у цигларској индустрији Власотинца, па се чак тамо и преселио, што се види из опадања укупног становништва овог насеља у периоду између два последња пописа. Остатак печалбара, вратио се пољопривредној производњи, пошто су сад услови за запошљавање по цигланама знатно тежи, јер се траже одређене квалификације, или се населио широм целе земље у местима где има цигларске индустрије. Ово враћање пољопривредној производњи природно је довело и до апсолутног и до процентуалног повећања пољопривредног становништва.

Посебно је интересантан случај Бадинца. Ово насеље Поморавља које лежи у непосредној близини Лесковца такође је у последњем попису забележило пораст пољопривредног становништва. Овде нема печалбара, а нема ни иселавања, те је забележено стално повећање броја становника у последња три пописа (в. табелу 2); са Лесковцем је добро повезан, па ипак је порастао проценат пољопривредног становништва за 5% у односу на 1953. годину. Ово изразито ратарско насеље све се више оријентише на производњу поврћа, индустријске паприке, а близина града омогућава и повећано гајење млечних крава, тако да долази међу важније снабдеваче града овим производом. Сем тога и величина обрадиве површине по 1 становнику је повољнија него код севернијих села, што је још један разлог да релативно мало има запослених ван пољопривреде 32, а од тога у Лесковцу ради 28. Поред тога у Бадинцу има и много рабација.

Из горе побројаних разлога број становника запослених изван ових насеља дуж власинског друма, далеко заостаје за оним из осталих насеља која су узета за пример. Из ових насеља просечно ради мање од 50 лица и у томе су сасвим незнатно испред насеља са Бабичке горе. Повезана су добрим друмом са Лесковцем и Власотинцем а успостављен је и редован аутобуски саобраћај који их повезује са обадва града; према томе, само њихова производна оријентација је утицала да опадање пољопривредног становништва код ових насеља није узело веће размере.

Укратко речено, најважнији фактори који су утицали на опадање пољопривредног становништва у насељима дуж саобраћајнице за Власину су, пре свега, пољопривредна производња ових насеља која се огледа у развијеном ратарству и повртарству равничарских села, у развијеном сточарству и печалбарству код села која леже у средњем сливу Вла-

сине. Развијање Власотинца као центра вишеградства, како производног тако и трговачког, није у већој мери утицало на смањење пољопривредног становништва осим код саме варошице. Скоро настала индустријска предузећа мањег капацитета у овој варошици нису била у стању да прихвате сав вишак радне снаге ових насеља и нису успела да за ово кратко време јаче утичу на опадање пољопривредног становништва поменутих насеља. Утицај Лесковца, највећег привредног средишта, је слабији, јер су њему ближа равничарска насеља нашла довољно могућности за интензивнију пољопривредну производњу те врше мањи притисак на град, а печалбарска насеља средње Власине, оријентисана на специфичан облик привређивања — рад по цигланама — упућена су на много шире подручје. Због тога овај предео, добро повезан аутобуском линијом, задржава и данас своје пољопривредно обележје.

ЗАКЉУЧАК

Из претходне анализе се види да су проучавана насеља претрпела знатне промене у структури становништва од 1878. године до данас. Утврђено је да је под утицајем саобраћаја, измене у пољопривредној производњи, дејством оближњих градова и њиховог индустријског развоја дошло до опадања пољопривредног становништва у селима и варошицама око Лесковца, што је један од првих знакова њихове деаграризације, односно урбанизације.

Опадање пољопривредног становништва текло је углавном у две фазе. У првој фази овај процес је био спор, а смањење пољопривредног становништва се у јачој мери осетило само код насеља која су била мања привредна средишта. Тачке јаче израженог опадања пољопривредног становништва биле су у тој фази све мање варошице, трговинско-занатска средишта своје најближе околине и њихови управни центри, рана индустријска насеља (Грделица, Вучје), као и саобраћајне раскрснице и чворови (Предејане и Брестовац). Ова фаза дугогодишњег полаганог опадања пољопривредног становништва трајала је све до другог светског рата.

Друга фаза почиње после другог светског рата и карактерише се наглијим развојем индустријализације и побољшањем саобраћаја. У њој се много јаче и наглије снижава проценат пољопривредног становништва проучаваних насеља, што показују пописи из 1953. и 1961.. Тај процес није концентрисан само на одређене пунктове, као што је то био случај у првој фази, него он линеарно захвата готово сва проучавана насеља.

Примаран фактор процентуалног опадања пољопривредног становништва је пораст укупног становништва проучаваних насеља. Он је заједнички за сва та насеља. Ова насеља су данас просечно три пута већа у односу на период после ослобођења од Турака. Оволики пораст становништва довео је до опадања обрадиве и пољопривредне површине по 1 становнику. Недовољна количина земље за обраду присилила је становништво да пређе на интензивнији начин привређивања и да се запосли изван пољопривреде.

Други веома значајан фактор је развој индустрије. Тамо где се индустрија раније развила и где је њено дејство било јаче процес опадања пољопривредног становништва је отишао даље. Због тога су насеља између Ниша и Лесковца највише снизила проценат пољопривредног становништва. И Грделица и Вучје, као мањи индустријски центри, утицали су да опадање пољопривредног становништва околних насеља буде нешто јаче, и да она данас имају знатно нижи проценат пољопривредног становништва у односу на остала насеља. Због тога су насеља у моравској долини, као и насеља у долини Ветернице данас са најнижим процентом пољопривредног становништва. Код њих се јавља највећи број дневних миграната, радника који раде у индустрији а живе на селу, и који су махом квалификовани радници. Најзад, подизање нових индустријских објеката у овим насељима значило је нагло снижење процента њиховог пољопривредног становништва, као што показује пример Ореовице.

Близина већих градских насеља је такође деловала на опадање пољопривредног становништва само различито у разним правцима. Код насеља која су под директним утицајем великог градског средишта Ниша најмањи је проценат пољопривредног становништва. Код њих је број дневних миграната највећи и процес деаграризације најјачи. Слично је и са дејством Лесковца, другог значајног центра: тамо где се не осећају други утицаји процес опадања пољопривредног становништва нормално опада са удаљеношћу од њега (насеља Бабичке горе). Ипак град и његова близина могу у извесним случајевима да доведу и до супротног дејства. Пример за то је Бадинце, где је пораст пољопривредног становништва дошао као последица јачег развоја приградске привреде — млекарство, до чега је дошло због близине града као великог потрошачког центра.

Саобраћај је трећи фактор. Опадање пољопривредног становништва и деаграризација насеља су пропорционални развоју саобраћаја. Наиме, тамо где пролазе магистралне саобраћајнице процес опадања пољопривредног становништва је најдаље отишао (моравска долина). Успостављање нових саобраћајних линија у околини Лесковца и оправка путева који се из Лесковца зракасто разилазе, појачали су овај процес у свим бочним долинама Лесковачке котлине (Ветерница, Јабланица итд.). Тамо, где је саобраћај остао неразвијен, овај процес је најслабији и налази се тек у зачетку (насеља Бабичке горе). Код насеља која су лошије везана за град вишак радне снаге не решава се дневном миграцијом него одливом становништва са села. Тиме долази до опадања укупног становништва таквих села, иако је прираштај још увек знатан. За то су очигледан пример насеља Бабичке горе.

Такође је значајно и дејство мањих варошица. Док су у првој фази развитка оне снижавале своје пољопривредно становништво, окупљањем већег броја трговаца, занатлија и разних управних службеника, данас кад су се и она знатније и шире развила као управни, просветни, здравствени и, што је најзначајније, индустријски центри, њихов утицај почиње да се осећа много јаче на њихова околна насеља. Због тога има случајева да су поједина насеља ближе овим средиштима јаче снизила проценат пољопривредног становништва, него нека друга која су ближе

већим градским центрима на пример Лесковцу (Ждеглово — Пертате, Ореовица — Велика Грабовница итд.).

Упоредо са овим фактором истиче се као значајан чинилац увођење комуналног система који од општинских средишта ствара привредне, просветне и управне центре. Како су таква насеља тек у зачетку стварања свог средишта, то је њихово деловање на околна насеља засад минимално, али се ипак одразило на снижењу њиховог сопственог пољопривредног становништва (Брестовац, Манојловац, Дејан итд.).

Као општи фактор, мада не тако изразитог значаја као досад наведени, су несумњиво општа писменост и културне прилике становништва. Попис од 1884. године показао је колико је у то доба било мало писмених у овим насељима, и то нарочито жена. Укупан број писмених износио је 1132 лица, а од тога је 855 писмених било у Власотинцу, као највећем средишту, мада је и то чинило мање од половине њиховог тадашњег становништва. Осталих 29 насеља су имала свега 277 писмених становника. Неписмено становништво без икаквих квалификација тешко се и могло прихватити другог посла осим пољопривреде. Међутим, подизањем основних школа у првој фази и осмогодишњих у другој, број писмених по селима је знатно порастао, али је и поред тога стање писмености још увек лошије него у другим областима Србије и Југославије. Дугогодишње постојање индустрије текстила оквалификовало је такође један део становништва за рад у овој индустријској грани, те је и то утицало да се појача одлив пољопривредног становништва.

Поред ових општих чинилаца, који су са различитом снагом деловали на насеља у целој Лесковачкој котлини, има и посебних, који делују само на нека од проучаваних насеља, али њихов значај није због тога ништа мањи за развој процеса деаграризације.

Печалбарство је снижавало проценат пољопривредног становништва насеља у средњој Власини јаче него код моравских села дуж истог друма, иако би било природно очекивати да ова села удаљенија од Лесковца као градског средишта и лошије с њим саобраћајно повезана, имају мањи проценат опадања пољопривредног становништва.

Ерозија земљишта у Грделичкој клисури је такође важан фактор, али њено дејство је ограничено само на насеља која су овим процесом захваћена.

Гајење конопље као старе ратарске културе задржавало је процес опадања пољопривредног становништва код насеља у долини Јабланице и Ветернице.

Под дејством ових тако различитих фактора, процес опадања пољопривредног становништва у насељима у околини Лесковца ипак није достигао оне размере које данас имају други делови Србије и Југославије.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Д. Вогелник: Урбанизација као одраз привредног развоја ФНРЈ, Економска библиотека св. 13., Београд, 1961.

2. С. Димитријевић: Грађа за проучавање Лесковца и околине, Библиотека градског народног музеја, Лесковац бр. 7, св. I, Лесковац, 1954.
3. В. Николић: Врањска и Грделичка насеља у 19. веку и њихово становништво, Лесковачки зборник V, Лесковац, 1965.
4. В. Николић: Удео Лесковчана у етничкој композицији становништва Србије у 19. веку, Лесковачки зборник II, Лесковац, 1962.
5. Статистика Краљевине Србије књ. XXIII, Београд, 1903.
6. Савић: Пољопривредно становништво и радна снага у пољопривреди среза Лесковац, Привредни гласник — Месечник за привредна питања ЈИ Србије, 1. јануар 1966. год. бр. 1, Ниш.
7. Михаило Костић и Томислав Трајковић: Винарце — Прилог проучавању повртарских насеља у Лесковачком поморављу, Лесковачки зборник IV, Лесковац, 1964.
8. Д. Трајковић: У чему је тајна појаве и развика индустрије у Лесковцу.
9. Ј. Ф. Трифуновски: Предејане, Годишен зборник на филозофскиот факултет на универзитетот во Скопје, Скопје, 1956. год.
10. Д. М. Перовић: Лесковац трговачки и индустријски град, Библиотека народног музеја у Лесковцу бр. 9, Лесковац, 1954.
11. Д. Трајковић: Лесковац данас, Из зборника Лесковац јуче и данас.
12. С. Кнежевић: Лебане — прилог проучавању варошица у Србији, Огледи. Зборник радова, Београд, 1953.
13. М. Костић: Власотинце — привредно-географске прилике и правитационе сфере Власотинца, Гласник СГД, св. XXXIV бр. 1, Вгд., 1954.

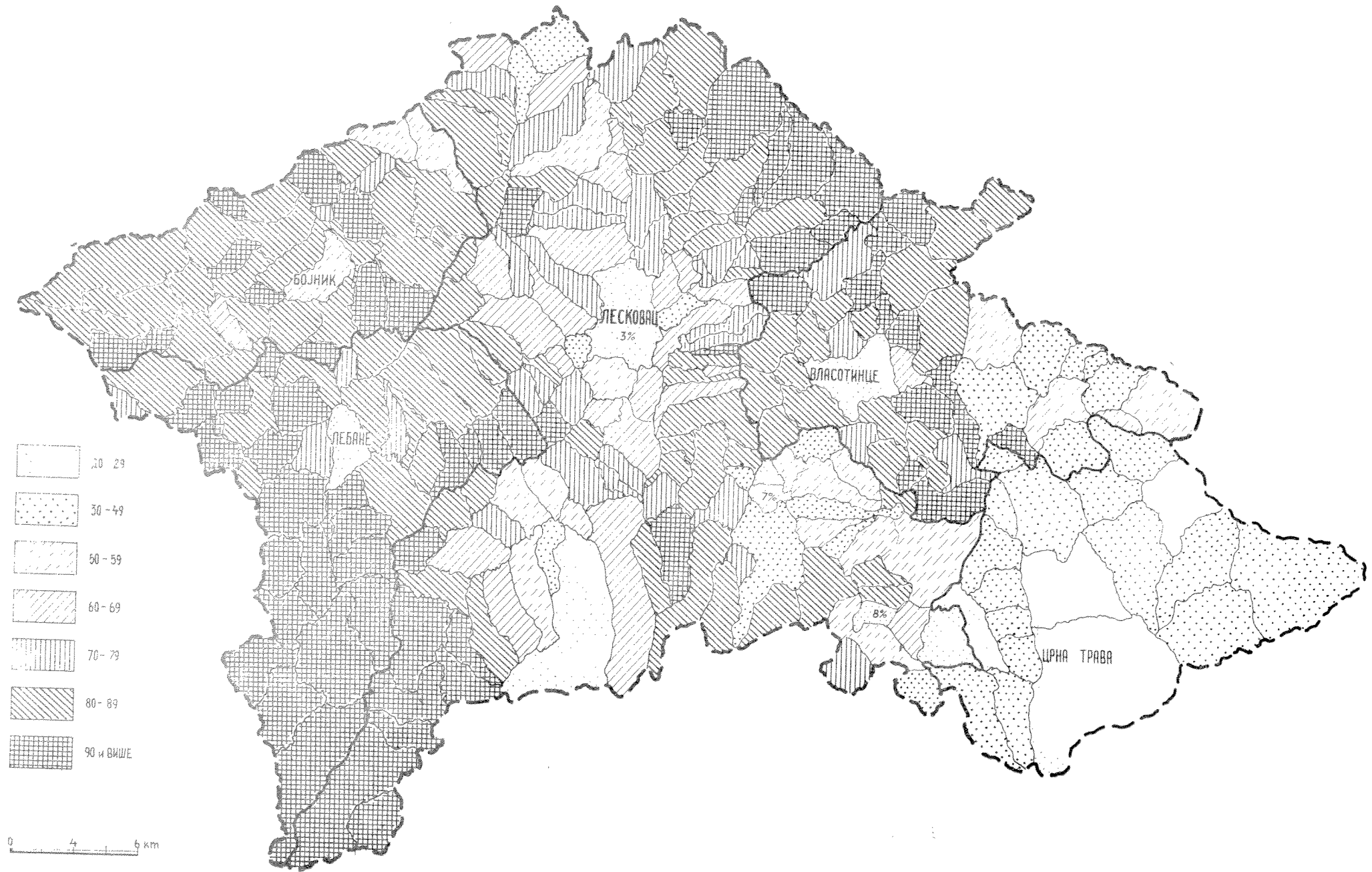
R é s u m é

OLGA SAVIĆ

DÉCROISSEMENT DE LA POPULATION AGRICOLE DE CERTAINES AGGLOMÉRATIONS AUX ENVIRONS DE LESKOVAC

Le problème fondamental du présent travail sont les changements dans la structure de la population des habitats ruraux et des habitats mixtes aux environs de Leskovac qui se sont produits sous l'influence du développement contemporain de l'industrie et des communications, des modifications survenues dans la production agricole de la région ainsi que d'autres causes. On a pris, comme exemple, les agglomérations situées le long de toutes les voies de communication les plus importantes qui divergent radialement de Leskovac. On a établi que l'accroissement de la population aux environs de Leskovac était toujours grande, l'écoulement de la population agricole marqué, mais que le nombre de la population agricole est encore plus grand que dans les autres régions de la Serbie et de la Yougoslavie. On remarque tout de même le décroissement de la population agricole dans tous les habitats. Il est le plus grand dans les agglomérations situées dans la vallée de la Morava du Sud, tandis que dans les villages de montagne 90% de

la population vivent encore de l'agriculture. Le processus même du décroissement de la population agricole s'effectuait en deux phases. Dans la première phase, jusqu'à la deuxième guerre mondiale, la population agricole ne décroissait que dans les centres économiques de moindre importance de la région et son intensité était assez faible. Dans la deuxième phase, après la guerre, le décroissement a embrassé linéairement tous les habitats et il fut considérablement plus intense.

Ск. 4. — Карта распрострањења пољопривредног становништва на територији шире лесковачке околине у процентима у односу на укупно становништво.